

A TUDAT „LAKÁSKÉRDÉSEI”

„ŐSZINTE” TUDOMÁNY-E A DEMOGRÁFIA?

A címben fölített kérdésre egyáltalán nem könnyű válaszolni, hiszen e bármiféle alakulást, változást, módosulást számszerűen is megragadó tudományról az a hír járja: szenvtelen, sőt „szakmai rangja” annál inkább nőni látszik, minél mentesebb az emberi indulatoktól. A hüvös tárgyilagosság némiképp a tudományosság szinonimája lett, mely mögött már-már mazochisztikusan tolong a feszültség. Ezzel szemben a humanizmus egy-egy modern és túl tágas változata nem árul zsákbamacskát; olykor valami egészen egyetemes altruizmus határát súrolja, ahol az úgymond önös helyi érdekek megkapják a maguk kritikáját, sőt a kétoldalúnak feltüntetett, valójában egyoldalú lemondás eszménye sem titkolja magát. Ám hiába tűnhet óvatos becslésű, már-már *félénk* (konklúziójú) tudománynak a statisztika, mert a számok mindig valamilyen irányba elindítják gondolatmenetünket: a számok nagyon is sugallatosak. Olykor viszont az adatokat *felfelé* vagy *lefelé* „kerékitik”, így ezek akarva – netán akaratlanul – nem pontosak. Felbukkan tehát a probléma, különösen a nemzetközileg összehasonlító –

néha történelmi – statisztikában: a becsületes számadat hátrányba kerül a hamissal szemben, mert a becsületes szám néha lehangoló, míg a hamis derűlátást kelthet. Ezt a statisztikák *őszinteségi hátrányának* nevezhetjük.

Minden alapos okunk megvan feltenni, hogy a magyar statisztika *ma* pontos, lényegében őszinte, s nem áll érdekében, hogy saját demográfiai (s ezen belül etnikai jellegű) adatait elhallgassa, lefelé vagy fölfelé „kerekítse”. Ám nem fogadhatunk bármely más irányból jövő statisztikát is ennyire tárt karokkal. Ez volna tehát a statisztika legelső dilemmája: nem vagy pontos – magadat csapod be, őszinte vagy – politikai-népszerűségi hátrányba kerülhetsz a melldöngető számadatokkal szemben.

A másik neuralgikus pont: miként „tálalja” *általában* a demográfia például azt a tényt, hogy valamelyik nemzeti kisebbség szaporodófélben van, míg a többség hanyatlást mutat. Vagy fordítva: duzzad a többség, s a kisebbség apad. A szaporaságból és a ritkulásból (csökkenésből) levonható következtetés, magyarázat végül is a politikához lyukad ki. Felvetődhet: a kisebbség néma küzdelemben, az ágyakban – apolitikusan! – kívánja eldönteni a megmaradás annyiszor vitatott kérdését. „Ti csak vitakoztatok – mi majd szaporodunk!” – hallhatnánk a kimondatlan elvet. De vajon igazi apo-

litikusság-e ez? Vagy a másik eset: a többség, anélkül hogy erőszakos asszimilációs politikát folytatna vagy pláne hirdetne – „ minden külön értesítés helyett” – szaporodik. Ki állíthatná nyugodt szívvel, hogy az egyik fellendülése mögött nem a jó politikai-társadalmi-gazdasági távlatok reménye, s a másik hanyatlása mögött nem a fentiek hiánya, valamilyen lehanyagoló kilátástalanság lappang? Ám konklúziójában a demográfia eljuthat-e a határozott politikai igenig vagy nemig? S ha igen, kit-mit sérthet vele, például: miféle más tudomány vagy magát tudománynak nevező terület „belügyeibe” avatkozik? Tehát: maradjon-e félig-meddig „számadó juhász”, főképp a gyakorlati szint serkentő tudósa, ösztönző és militáns, vagy pedig legyen a merész következtetések, általánosítások tudománya is? Még ha megalapozott merészsége nem menne is odáig, mint a Malthusé. A dilemma itt tehát ugyanaz, mint az *etnográfia* esetében: legyen harcias, pusztulást megelőző, orvosló, vagy pedig „hűvös” leíró; afféle boncolódoktor, aki mindig a „végére” érkezik, mert ez a specialitása. Nem vitás: a harcos etnográfia adnánk szavazatunkat. A beavatkozóra és nem a kívülállóra. Arra, amelyik a *preventívítást* komolyan szem előtt tartja. És itt nem annyira az aggasztó és kötelező prognózisokra gondolok, hanem az egész tudományaláb, köteg militáns vonásainak elmélyítésé-

re. Az – anatómusi – „után” tudományából határozottan az „előtt” tudományává lenni.

Harmadik dilemma: helyes-e, ha a demográfia általában egy hallgatólagos (vagy akár meghirdetett) főelvből indul ki, ez pedig, mondjuk, így hangzik: minden létező nemzet, nemzeti kisebbség, számától függetlenül maradjon fenn a történelemben. S ha igen – milyen általa és mások által megengedett módon, eszközökkel? S ezt kiegészítendő: bármelyik nemzet csakis akkor számíthat a megmaradásra, ha ő maga is küzd minden más nemzet megmaradásáért. Jogos háború esetén *csakis* győzni akarhat, de nem elpusztítani, bekebelezni is. Ugyanis ha bármelyik nemzet jogot bitorolhatna mások elpusztítására – többé senki sem kaphatna garanciát saját fennmaradására nézvést. Röviden: vagy az egész világ (minden nemzete) – vagy senki! Marad, illetve pusztul. Mert amennyiben elismertünk engedményes kivételeket e törvény alól – biztosíték senki számára nem lehet többé. Ha az egyik lopási „jogát” elnézzük, hallgatólagosan jóváhagyjuk – bárki jogot formálhat ilyesmire. Történelmi hivatkozási alapot, *precedenst* teremtettünk.

A negyedik dilemma: ha egy kis, közepes vagy épp nagy nemzet demográfusa azt látja, hogy a világ távoli pontján egy mammut nép szaporulata óriási, *vigasznak* érezze-e az egész emberiség fennmaradása szempontjából, vagy

pedig épp fordítva: lehangolónak, mert ez más nemzetek (s kultúrák) lassú vagy gyorsabb *kiszorításához* vezethet. (Akár kontinensközi perspektívában is.) Nem ütközik-e tehát a demográfus – úgymond – humanista lelkiismeretébe, ha nem örvend e ténynek. S felelősségre vonható-e, mondván: helyi érdekeket, provinciális történelmi célokat képvisel és követ, esetleg „kontinens-patrióta“ stb. S vajon nem akkor cselekszik-e helyesen, ha rámutat: a nyaklótlan szaporulat ön- és közveszélyes az illető nemzet és a világ számára, mert maga ellen az önfenntartás ösztönétől teremtett összefogást szül, ami aztán még *alapnépességét* is fenyegetni fogja.

A demográfia ötödik dilemmája: a bevallások őszintesége, illetve a hamis bejelentés. Igen sokszor az figyelhető meg, hogy ha egy kisebbség (pláne a diaszporikus, tehát szórványban élő) önveszélyesnek vagy csupán hátrányosnak érzi bevallani igazi felekezését, nemzetiségét, eszmei vallását, réteg-hovatartozását stb., inkább többséginek mondja magát, jóllehet lelke mélyén az marad, ami volt. Bonyolítják a képletet a vegyes házasságok bevalló tagjai, akik olykor netán meggyőződésük ellenére is a többséghez való etnikai tartozást jelentik ki; részint közös gyermekeik jobb jövője érdekében. A tudomány maga sosem szavatolhatja s teremtheti meg a kedvező feltételeket az őszinte bevallásra. Ezt csakis a társadalom, a *honpolgári bizton-*

ságérzet által is erős és szavahihető politika alapozhatja meg. A demográfia tehát olykor – jó-hiszeműen – kénytelen a hamis adatokat is igazként kezelni.

Persze e dilemmák kapcsán feltett kérdések kissé szónokiak voltak: bennük volt a válasz, sugallták a lehetséges feleletet. Hiszen tudnunk kell, a demográfia mindenekelőtt *egészséges* tudomány, amely felhívja a közfigyelmet a megmaradást, fejlődést fenyegető közeli és távoli veszélyekre. Ilyen értelemben beszélhetünk egészséges önzésről, mely nem tűri meg a felelőtlen s önvészélyes altruizmus egyoldalúságait. Ebbe az egészséges (tehát *nem beteges!*) önzésbe nem fér bele például az adatok vagy konklúziók meghamisítása. Utóbbi különösen akkor figyelhető meg, amikor a többséghez viszonyított kisebbség létszáma nagy, ezért némi fenyegetést jelenthet a többség számára. Minél apróbb, veszélytelenebb a kisebbség – a róla szóló statisztika annál őszintébb lehet. A veszély növeli a hamisság valószínűségét; periklista (veszélyközpontú) szemléletünk ezt könnyedén bizonyítani is tudja. A meghamisított statisztikára az jellemző, hogy ilyenkor a többség hajlandó akár két statisztikát is készíteni: egy igazat, titkosat, saját, belső használatra, önmagát ugyanis csak ritkán akarja becsapni, s egy másikat (hamisat) a közvéleménynek szánva. Bármiféle többség statisztikai játékait roppant nehéz

kikerülni*, s olcsó optimizmus volna részünkről azt hinni, hogy a szocializmussal egyik napról a másikra megszűnik ennek lehetősége.

A fentiekből az is kiderül, hogy – szándékai-
ban – a demográfia az egészséges egyensúly akarásának, ösztönzéseinek tudománya is. Az ön-
szabályozás és fejlődés feszültségeire számok
evidenciájával mutató diszciplína, amelynek
nem szabad félnie attól, hogy veszélyjelzéseit a
romantikus nemzeti „világvége”, a „nemzethalál”,
legfőként a XVIII. század végén, a XIX.
században megsokasodott mítoszi-bibliai eredetű
sorsjóslatok gondolatai közé sorolják. Már
csak azért sem, mert a mai statisztikák és a ro-
mantika lehetőségei meglehetősen távol esnek,
hacsak nem a tudományos-fantasztikus utópiák
körébe utaltak.

Így mások eredményei, a szaporodás földraj-
zilag tőlünk távol eső, ám előre pozítíve mutató
tényei nemcsak örömmel, de ugyanakkora ag-
gódással is eltölthetnek bennünket. Maga az
örömteli aggódás vagy aggódásteli öröm nem
minősítheti rosszállóan nemzeti öntudatunkat,
fennmaradás-ösztönünket és akaratunkat.

A demográfiának tehát, akár az egyes embe-
rek, csoportok, rétegek számára feltétlenül
szükséges szellemi és fizikai *egzisztenciális (léte-*

* A többség lehet „hatalmi többség” is, mely társadal-
milag ugyan kisebbség, de a tényleges hatalom gyakorlásá-
ban többséget jelent.

zési) *teret** veszi számszerűen szemügyre, akár a nemzedékváltások népesedéssel kapcsolatos kérdéseit vizsgálja – például miként változik valamelyik világeszme a nemzedékek tudatában, s ez hogyan hat ki a szaporodást serkentő vagy gátló tényezőkre –, mindenképpen *történelmi* szempontúnak kell lennie. S így a szociológia tőszomszédságában az óvatosból – merész tudománnyá lehet. A vészharangkongatás, sem a történelmi önmegnyugtatás nem jellemezheti. Fentebb persze egy eszményi demográfusról, statisztikáról beszéltünk. Minden bizonnyal nem itt tartanánk önismeretben, ha a statisztika ágtudományai mindig is kényesen ügyeltek volna saját szakmai s egyben honpolgári lelkiismeretükre. Az ötvenes években ez a lelkiismeret tájainkon – kevés kivételtől eltekintve – inkább hibernált. Csak a hatvanas években nyitotta ki szemét végleg, s azóta talpra ugrott. Felelős fontossága éberré tette.

Nos, ettől a jelentős tudománytól kérünk itt s most bocsánatot, hogy író létünkre dolgaiba kontárkodunk. Mentségünkre: az esszé és az írói tanulmány kicsit mindig is a tudományok „felségvizeinek” megsértését jelentette. Igaz, csupán kenuval vagy vitorlással. Ugyanígy, ha tudós írt esszét – a művészet belvizei felé futott. Az óceánjárók nagy apparátusával.

*Amit Hitler *Lebensraum*-jával (élettér) kompromittált. Utána a jeget is megfűjjük. A fürdővíz és a gyerek esete. Lásd még: Malthus.

Még sincs kizárva, hogy könnyű s gyakran naiv – litterátor – bűváraink néha olyan leletekkel bukkannak föl e világtengerből, amelyek még a szörszálhasogató szakma kedvező meglepetését is kiválthatják.

TUDATI FOGAMZÁSGÁTLÓK,
SZELLEMI ÓVSZEREK

A demográfiai vitákban nemcsak a háborúk, járványok, természeti csapások vagy kivándorlások embervesztéseiről, de – joggal – sokkal több szó esik az emberek anyagi létfeltételeiről, jövedelemről, orvosi ellátásról, szociális juttatásokról, lakáskérdésről, az annyira létfonosságú zöldövezet problémáiról stb. Úgy érzem, e kérdéskörben minden javító ajánlat, szándék, terv, megvalósítás – még a legtúlzóbb is – többnyire helyes. Például: az „emberszabásúbb”, a *derűs építészet* fellendítése, a *rideg* „polcszerűvel” szemben, amely mintha a síkmértanból csak az egyeneseket, párhuzamosokat, a téglalapot, a négyzetet s bizonyos háromszögeket ösmerne. (A térmértanból pedig a megfelelőket.) Hisz törvény: a nagy szükséglet, keresletet a rutin kihasználja, sőt a szükség gyakorta szül rutint. Ám a gyors szükséglet sose menti a rutin kényelmét. A természet saját szükségletei is sürgetőek, mégis gazdaságosak, s

eközben temérdek „fantáziás” alakzatra bukkanhatunk. És nemcsak a hegyek, növények megformálódásában. Nincs okunk feltételezni, hogy egy csigaház, méhkaptár, üregi nyúl verme, virágkehely stb. nem a takarékoság, kényelem és sietősség figyelembevételével készült, mégis – egymáshoz viszonyítva – a legváltozatosabb formákat mutatják. Nos, az ember már csak azért is a sokféleséget szereti, mert „egyetemesebb állat” mindegyiknél, mindegyikből van benne valami, mégis több valamennyinél. *Az ember az élővilág jolly jokere.* Ha a lakóépületeknél nálunk a mai korok nagyjából demokratizálódott emberének *általában* nincs is „fenségigénye”, mint a hajdani uralkodóknak, valamint a templomépítészetnek (régebb), meghagyván ezt a mai középületek egy részének – akkor sem a jellegtelenség híve. Fenséges és „szürkeség” között millió átmenet lehetséges, amely egyszerre táplálkozik a táj és a hagyomány, valamint a modern praktikum lehetőségeiből.

Bár a fentiek nagyban befolyásolják *a kor lét-hangulatát, létkedélyét*, most mégsem erről szeretnék beszélni. Hanem arról, hogy a tudat is lakás, kedvező vagy hátrányos „talaj”, „helyzet”, *a tudat is serkentő, illetve gátló körülmény a népszaporulat szempontjából.*

Nem mondok meghökkentőt, ha kijelentem: bennünk nemcsak a „magánember”, hanem a

történelmi ember is szaporodik vagy nem. Épp ezért itt mindvégig főként a történelmi tudat „lakáskérdéseiről” szeretnék beszélni.

Abból szeretnék legelőbb kiindulni, hogy joggal vagyunk büszkék a civilizáció vívmányaira, s arra, hogy – épp ebből eredően is – az emberek életkora megnőtt, következésképp a halandóság csökkent. De jogos büszkeségünkbe kétely vegyül. Ugyanis csökkenhet a halandóság úgy is, hogy az „élő halottak” szaporodnak: a hagyomány iránti közöny, a céltalanság, erkölcsi semlegesség, „nihil”, akarattalanság áldozatai. Nőtt az olyanok száma, akik élnek ugyan, de mégse vesznek részt az emberi jövő igazi alakításában, így a népszaporulat iránt is közönyösek. Az oly vitathatatlan élet egyik fontos jele ugyanis épp a szaporodóképesség és a kedv, étvágy. Pontosabban: az *életrevalóság jele ez*. A folytatni akarásé.

Érdemes volna – amennyiben ez egyáltalán lehetséges – egy összehasonlító történelmi statisztikát készíteni (s nemcsak a szomszédos országok viszonylatában), amelyből legalább nagyjából kiderülne: miként hatott egy-egy nép szaporulatára saját világtörténelmi perspektívája, küldetéstudata, netán fanatizmusa vagy ezek hiánya.

Hajdan a görögség megáradt etnikai és szellemi folyói messzire kicsaptak. Bizánc bukása után, s egyre inkább, a mai mederbe húzódtak

vissza. E folyók nemcsak vittek, hoztak is. Mindig is voltak a *világtörténelemnek árterületei*: ezek szellemileg, etnikailag részint befogadják a rajtuk átsapó, időlegesen megtelepedő szomszédos erőket, s azok visszahúzódása után odaadnak magukból valamennyit. Ám meg is őriznek az erők, vizek hozadékából. Hónak, szélnek, esőnek is van ilyen – átvitt értelmű – árterülete, mely részben átvonulási hely is, mint szélnek a síkság. A hegyek havának völgy az ártere. Nos, a kultúrák, ideológiák számára is van hasonló térség. Az adott árterület nemcsak veszíthet, nyerhet is sajátos helyzete által. Ehhez mindig történelmi számvetés szükségeltetik. Igaza volt *Babitsnak*: „Ártér a világ, ártér Magyarország...” Tegyük hozzá, nemcsak a világ minden pontján vannak alkalomszerű vagy lassan állandósuló történelmi (etnikai, szellemi, hadi stratégiai stb.) árterületek, hanem egy-egy országon belül is. (Ilyen például az erdélyi világ.) A nagyon szép költői képtől függetlenül ez objektíve is igaz, lemérhető.

Nos, az említett összehasonlító statisztika megmutatná nemcsak a világtörténelem árterületeinek (vagy időben-térben *költözködő* árterei-nek) helyzetét a szaporulat vegyülése-keveredése szempontjából, hanem rávilágítana arra is: miként befolyásolta például Spanyolország, Hollandia vagy más, ma már kis és közepes országokká vált területek népességét annak idején

önnön nagyhatalmi vagy gyarmati perspektívája. Illetve ennek elvesztése. Rámutatna: a *kicsinység*, illetve *nagyság* „idült” tudata mennyire *önszabályozza* a népesedés alakulását. Hogy hat ránk *a történelmi belenyugvás*, *a távlati hiány* és a többi. Egy megállapodott kicsinység milyen formában nyúl – néha ösztönösen is – önszabályozó eszközökhöz, ha már a nagyság esélyei távoliak s reménytelenek. Ma már jól tudjuk: a törpeségnek s ezzel együtt a növekedésnek is van *hormonja*. Mesterségesen bármiféle növekedést meg lehet állítani, amit a természet csak később torpantott volna meg. Nos, lehet egy jelképes, metaforikus szellemi hormon is, amely nagy terveinket, álmódzásainkat szabályozza. Ennek természetes működésébe való művi beavatkozás azt eredményezheti: törpe-távlatokat látunk. „Eddig fejleszd magad, s ne tovább!” – szól a belső vészcsengő. Ez a fajta, akár távlati hiányból, akár a *felkapaszkodottságból* életszintjét őrző (konzerváló) önszabályozó magatartás nemcsak az etnikai *kisebbségekre*, ám minden más minoritásra (pl. szociálisra stb.) is vonatkozik. A diaszpórákra – mindenféleképpen – viszont a lassú vagy gyorsabb lemorzsolódás jellemző, hiszen ők – félvén a testi-szellemi degenerálódástól – kénytelenek vegyes házasságot kötni és kultúravegyítést választani. Gyorsabban beolvadni. „Addig nyújtózkodj, míg a takaród ér”, „nagyot akar a szarka, de nem bírja a

farka”, és még sok-sok magyar (s nemcsak magyar) közmondás, szólás mutatja, hogy ez az emberi tendencia (az „önlesrófolás”) meglehetősen ősi találmány. Önbizalom – takaréklángon. Ezek a *szellemi antibébi-pirulák, óvszerek, tudati fogamzásgátlók* ősidőktől befolyásolják az ember gondolkodásmódját, amióta csak az állati, félállati létből kiemelkedett. A fokozottabb céltudatosság, a megtervezés, a nemcsak mában, hanem holnapban gondolkodás – vagyis az erős *célgondolkodás* – segítette az emberi lényt ahhoz, hogy tartalékokat halmozzon fel, tartósítson bizonyos, értékesnek tudott vagy vélt dolgokat. Sőt, a tartósítható szükséges maga is értékesebbé vált a szükséges, de tartósíthatatlannál. Így *tartósíthatóság*, tartósság maga is fontos összetevője lett az érték fogalmának, akár a „ritkaság” is. Így juthattunk a hagyománytisztelethez is, amely tartósított szellemi-erkölcsi érték. A megmaradás kipróbált java módjainak tapasztalati összege. Ám maga a gyermekáldás is a tartósítás egyik létfontosságú hadmozdulata: tartósítjuk közösségi létünket, befolyásunkat a kollektíva életére, hatalmunkat vagy épp nemzeti fennmaradásunkat. Aki szaporodik – hagyományt ad tovább. Aki nem ezt teszi, akarva-akaratlan lemond erről az alapvető emberi kötelességről, amely azonban korántsem kellemetlen obligáció, hanem hedonisztikus is. Ám a racionális ember nem kerülheti ki a

kérdést: *mit érdemes tartósítani, és meddig?* Meddig érdemes a tartósítás egy nemzet fennmaradása kérdésében? Folytonosság vagy megszakítás legyen a sorsunk? Sajátosként megmaradni, vagy beolvadni, s másokban élni tovább?

Amikor egy individuum (egyén) úgy érzi, valamiért nem érdemes vagy éppen önveszélyes tartósítania (folytatnia) önmagát (utódok nemzése, szülése által) – megáll. Lehet ennek oka bármiféle átörökítéstől való félelem, transzcendentális tiltás, szinte metafizikai irtózat (például a szörnyszülöttektől), vagy szexuális, vallási, etnikai előítélet (vegyes házasságban), jövőtől való szorongás vagy pusztító önzés stb. Az öntartósítást, öntovábbvitelt azonban ma már *az egyén szuverén jogaként* muszáj kezelniük. Tájainkon a közösség is lényegében így cselekszik.

Az erkölcsi tilalmak, előítéletek szintén valamiféle *etikai fogamzásgátlóként* működnek. A „véges élet” egyéni megtervezése, fejlődési szakaszainak kijelölése, ritmusának megszabása az individuum szigorú „belügye”; kihatásaiban azonban mégis mélyen társadalmi.

A „túlnépesedés”-mumusnak nem mindig alaptalanul tekintett kísértete változott formákban időnként újra meg újra bejárja a világot. Ma már társul hozzá gyakran a nemzeti kihalás víziója, sőt ennek felnagyított változata, az emberiség kipusztulásának rémképe is. (A régi

„világvége” a mai „atomhalál” előzménye.) A *túlzásokat* beszámítva is látnunk kell azonban: ahogy ma a világban – elnézést a szörnyű, de használatos szóért – a „túltápláltság” és „alultápláltság” két végletes problémájával mindinkább küzdenek, ugyanúgy a „túlnépesedés” és „szaporulatsökkenés” két főveszélye is egyre jobban körvonalazódik. Az „alultápláltak” még mindig nagyobb ütemben szaporodnak, mint a „túltápláltak”. Ebből is látszik, a jólét törvényei egészen sajátosan függnék össze a szaporulatsökkenéssel. A szaporodáshoz nem annyira jólét kell, sokkal inkább némi öntudatlanság vagy egyéb: mindent feledtető tágas perspektíva (a jövő ígérete). A jólét ugyanis mindig serkenti a mindenáron való *életszintőrzés* igyekezetét, amely viszont nagyon is „fogunkhoz vert” szaporodási tervekkel, szigorúan beosztott s időben adagolt „utódgazdálkodással” jár.

Az Észak-Amerikát, Kanadát stb. annak idején ellepő telepesek, bevándorlók, „úttörők” – akik vallási üldözöttekből, a szociális periféria alakjaiból stb. tevődtek össze – jócskán szaporodtak. A honfoglalás új földjén általában szükséges is volt a nagy család, mert be kellett népesíteni az eleve üres vagy a kiirtott őslakosoktól pusztá földeket. A sok gyermek sok harcost és munkaerőt jelentett, a hatalom átörökítése, az önvédelem és hódítás támaszát. Egy kissé a humorosnak tűnő képlet szerint: Akarsz

magadnak jó társaságot – alapíts nagy családot! Vagyis a család itt történelmi perspektívájú. (Akár a nemzetségi, a klán-időkben). Ehhez képest a későbbi polgári család olyan, mint a mai gyíkocská valamelyik paleontológiai őssárcányhoz képest. A telepésekben az „üres terek” szorongást keltő hatása, a tág tér fenyegetése is fokozza a nemző és szülő étvágát: a család *akkor és ott* „mindenes”: harci, munka-, szórakozási, szertartási és rendőrközösség. Erős vár. De nem szexuális közösség is:* ez csak az apa és anya viszonylatában áll fönt. Épp azért következik be *az incestus tiltása*, hogy a szülői tekintély a belterjes promiskuitás, a családon belüli válogatás nélküli nemi kapcsolat által meg ne csorbuljon, másrészt: rájönnek a degenerálódás veszélyeire is. Ugyanakkor a más családokkal való keveredés hatalomfokozó, hódításra alkalmas tényező is. Külterjességre rendezkednek be itt is. Terjeszkednek házasság által.

A „történelmi családtól” a „magáncsaládig” az út hatalmas és históriai. A polgári társadalom megnyirbálja a történelmi családok előjogait (a feudális nemesség születettségi, örökletes

* Bár preszexuális (a gyerekek számára), ha nem is épp a freudi értelemben. A leskelődés, figyelés terepe. A bátortalan gyerek övéi körében merészebb a másik nemmel, akár játékba „csomagolva”, rejtve is. A szexuális „körmök” próbálgatása az ismerős, otthoni „bundán”. Az idegentől ugyanis még fél. Itt szokja meg a másik nemet, „edz”. Tehát félelme az ismeretlentől, idegentől közelíti szüleihez, testvéreihez.

privilégiumait), s egy családelles társadalmat hoz létre, pontosabban: a „történelmi család” helyett a „magáncsalád” típusát, amely csupán kiváló egyénei, képviselői által vehet részt a hatalomban, de semmiképpen sem öröklött jogok alapján (a társadalmi-történelmi származás itt már nem vagy nem annyira számít, ahogy a vallás sem, legalábbis a néhol írott törvények szerint). Így a történelmi perspektívájú család Európában nagyjából megszűnik (s itt-ott másutt is), hogy átadja helyét egy klánoktól többnyire mentes szerkezetnek. Az olykor-olykor fellángoló „familiarizmus”, „sógorság-komaság” elleni harcok nálunk is ezt a tendenciát mutatják.* A családi, vérségi kapcsolatok helyét a hatalomért vívott harcban a baráti, ismeretségi relációk veszik át, amelyeket – lévén lazábbak, szabadabbak – minőségközpontúbbnak, igazságosabbnak és a közösségre nézve veszélytelenebbnek hisznek (mint ahogy *részben* azok is).

Falun egy ideig még némileg megőrződik a család régebbi „mindenes” szerepe. (Sőt a városi proletárrá vedlett falusiak körében is.) Különösen, ahol föld van, ami apáról fiúra száll, te-

* A mormon vagy az újabb hippicsaládok stb. is ezeknek a régi családoknak – ilyen-amolyan –utánezatai. Másfelől például a néhol meglevő többnejűség, mely a promiszkuitás utóreflexe is, megoldja a kevesebb férfi – több nő problémát, vagy az esetleges többférjűség – szintén. Az sem véletlen, hogy a maffia – Itáliában – olyan vidéken született, ahol a népes családnak mítosza is van. Vonzó modellé válhat.

hát a „van mit és miért folytatni” kérdése merül föl. E családban számít a munkáskéz, hisz különben idegen munkaerőt kellene alkalmazni. Ugyanakkor, különösen a kisebb birtokoknál arra is ügyelni kell, hogy *túl sokan ne osztozkodjanak* rajta. S ha igen: a családtagfőlötsleget más pályára tudják irányítani (kitaníttatás, városi, állami munka stb.). Az önszabályozás falun is megindul tehát a szaporulatban, hacsak az orvosi ellátás hiánya, a törvények szigora, a pénzsűke (nem tudják megfizetni az „angyalcsinálást”) s az életföltés nem áll útjába ennek. Így viszont véletlen, kényszerű szűlések tanúi lehetünk.

Igen fontos a szaporulatban – bárhol – *a valósi tényező*. A szegényebb katolikus országokban vagy bizonyos tájajakon ma sem csökkent tetemesen a népszaporulat. Igaz, ez a régi latifundiumok világával is összefügg, ahol bár a szegénység nagy volt, a *környező természet* valamiként mégis biztosított némi létfenntartást, másrészt a nagy terek, erdők, vizek stb. meglete mindig is jobban kedvezett a szaporulatnak (még ha ezek nem is a család tulajdonában voltak), mint a levegőtlen városi zsúfoltság. A természetközeli élet több esélyt ad, hogy legalább jogtalanul elvegyék az erdőről, mezőről, folyókból, ami egyébiránt jogosan illetné meg őket. Itt építkezési tér is van, ha csak viskók számára is, de van. A tágas, adakozó természet ígérete tehát serkentő erő.

A városra került falusiak egy-két nemzedéken át (mintegy a „visszahúzó” reflexek miatt is) még a szaporulat régi ütemében, „ihletésében” élnek. A vallásosság tiltja a terhességmegszakítást, néhol a válást is. Illetve: főként a protestáns országokban a gyermekáldás és az emberi érvényesülés közti feszültségekbe egyenes tiltással az egyház nem szól bele. (Sőt itt a válásokba sem, vagy nem annyira. A válások egyébként sem egyértelműen csappantják a szaporulatot, az is előfordulhat ugyanis, hogy a válás oka épp a gyermektelenség vagy: az apa egy gyereket hagy ott, viszont újraházasodván több gyereke lesz, ami az első házasságából – valamilyen okból – nem lehetett volna. A válás sokkal inkább a gyermek, illetve a jövő tudatos honpolgárának minőségére hat ki. Erről később többet. Viszont kihat a szaporulatra *a válástól való félelem*, ha a szülők már kezdetben sem túlságosan szeretik egymást. Vagy az egyik a másikat.) Az említett okokból tehát inkább a katolikus országok szaporulata nagy. (A katolicizmus a maga tiltásaival jobban illik a patriarchális nagybirtoke rendszerhez, a protestantizmus a mozgékonyabb, egyénközpontúbb polgári világhoz.) Nem véletlen tehát, hogy a protestantizmus Európa leggazdagabb, legműveltebb országai-ban terjed el. S a szaporulat épp itt csökken szemmel láthatóan, jóllehet általában az európaiak száma is nőtt a régi századokhoz képest, amikor

is a *halandóság* ismert okokból jóval nagyobb volt. (Inkább az átlagéletkor nő tehát, semmint több gyermek szülessen.)

A fentiekből világosan kiderül: a szegénység *önmagában* nem gátlója a szaporulatnak, amennyiben mégis van létezési tér, s ez némi öntudatlansággal (vagy ösztönösséggel társul: „valami majd csak lesz”), vagy éppen a vallásos biztosítékban hisznek: „a jóisten majd csak gondoskodik róluk”. S főként: ha a családtagok mégis valamiféle *reális támaszt* nyújtanak egymásnak a jövőre nézvést.

A hinduk vagy a kínaiak nagy szaporaságának is bizonyosan hasonló történelmi okai vannak. Itt a demokrácia, az „egyéniség” ténye nemigen volt gátló körülmény a szaporulat számára. A családfelfogás sem mérhető a mai európaihoz. Köztudott, hogy például a *konfucianizmus* szerint a gyermeknek a szülők, a felnőttek iránti „kegyelete és engedelmesége” fő törvény. A gyermeknek *szolgálnia* kell szüleit. Világos, hogy egy olyan társadalomban, ahol a szülőnek a gyermek már csak azért is előnyös, hiszen a szolgája lesz – nem csappanhatott tetemesen a lélekszám.

Ilyen formában a patriarchális világ- és családkép megnyirbálódása, sőt megrendülése, az őt széthúzó erők oda vezettek, hogy a családnak mint alapvető formációnak többé nem vált létérdekévé a sok gyerek. Sőt: az egy-kettőnél

több gyermek sem.* Amikor az állam vállalja az öregekről való gondoskodást, az egyén elsősorban nem gyermekeire támaszkodik többé. Nem bennük bízunk. Az állam tehát nemcsak bizonyos apajellegű szerepet vállal (például a gyermekek vagy árvák nevelésében stb.), hanem egyben a gyermek szerepét is részint átvállalja: gondoskodik az öregekről, „eltartja” őket. Természetesen: nem a saját zsebéből, hanem a sok-sok szülő és gyermek termelte javakból begyűlt s erre fordítható anyagi alapból. Ám ennyi kevés volna: az állam rendelkezik azokkal a *történelmi javakkal*, amelyeket eleink (apák, anyák, gyermekek) szereztek, vívtak ki, védtek meg. S ilyen formában őseinktől öröklő a gondoskodás kötelességét, s egyben a hozzá való javak egy részét is. Őseinktől, akik kétkezi dolgozók, szellemi emberek, katonák s akár mások is lehettek, de mindenképpen *együtt* teremtették ezt az alapot. A családi gondok egy részének átvállalásával az állam erősítette saját pozícióit, ugyanakkor a családtagok egymás iránti felelősségét fellazította. Ők ugyanis már nem annyira egymásra utaltak többé. Ez az egyik oka annak az *elidegenedésnek* nevezett világjelenségnek is,

* Amíg a társadalom nagyjából két részre tagolódik: kevés gyermeces és sokgyermeces családokra, utóbbiak kiegészítik, amit előbbieket megcsappantanak. A válság ekkor még nem látható. Amikor azonban a sokgyermeces család már afféle „fehér holló” lesz – a tendenciák evidenciává lesznek.

amelyről annyi divatos szó esik. A régi típusú családba nehezebb volt ugyan bejutni, a befogadás szinte szertartásszerű aktusokkal járt, ám akit hasonultnak vagy egyenlőnek tekintettek, annak felelős figyelem, méltóság, rokoni érzület járt. (A hasonulás – asszimiláció – „tiszteletdíja” a hasonult számára mindig az egyenlőség lesz, még ha ez a *primus inter pares* – az első az egyenlő között – ősinék mondható elve alapján működik is.) E képletben nagyjából mindenki tudta – mindenkinek tudnia kellett –, hol a helye. A „régiség” alapján is. Nem mindenki és mindenütt igényelte ugyanis az egyéniséget, mint megszerezhető jót. Vagy nem olyan mértékben.

Az „elidegenedés” egyik oka tehát épp a régi családi kapcsolatok fellazulásában s némi eszménytelenségében keresendő. Nem kétséges, hogy *egyetlen ember véges életében nem végtelen számú más emberrel képes bensőségesebb kapcsolatot kialakítani*. Mivel azonban az egyéniségkultusz elterjedt – minden ember *nagyobb igényt* formál arra, hogy őt *megkülönböztetett* figyelem vegye körül. A kivételesnek, „egyszeri lét-testetöltésnek” dukáló bánásmód, megtisztetés. A formális udvariasság egész rendszere épp arra való, hogy ki-kí őrizve a bensőség méltóságát, másoknak tiszteletet adjon. Az udvariasság így a *kellemes tartózkodás* szoros szinonimája – rokon szava – lesz. Az emberek nagy ré-

szét ezek a formális kapcsolatok, olykori „üres-járatok” ki kell, hogy elégítsék, mert többre „nincs idő”, mert saját egyéniségük „karbantartása”, „generáljavítása”, „önköltése” (önreklám stb., de akár baráti szinten is, pl. ajándék) túl sokat emészt fel. Az egyéniség önadminisztrálása. Más szóval: ha a meghittebb figyelmet, megbecsülést túl sok részre kell osztani – mert a modern demokráciában a kapcsolatkörök kibővültek –, úgy az is nyilvánvaló, hogy *felszínesebb* lesz a többiek megtisztelése. Olyan ez, mint a történelemben a régi válságok idején: az arany- vagy ezüstpénzbe egyre kevesebb aranyat, ezüstöt kevertek, növelvén a nem nemesfémek részarányát. (Hígítás.) Vagy amikor a hamisítatlan népművészeti cikkeket tömegméretekben kezdik termelni. A *sokszorosítás* minőséget rongál, mert a „matrica” kopik. Nos, az elidegenedés azt jelenti: a meghitt figyelmet addig „sokszorosították”, míg tartalmatlan sémákká vált; másrészt bekövetkezett az egyéniség „leblokkolása”, elzárkózó önvédelme a humanusabb elvárásokkal szemben. A régi „szeretni embertársainkat” jelszó mellett legalább olyan divatossá lett az „utálni embertársainkat”, akik nem hagyják kiélni egyéniségünket. Ez a „leblokkolás” (vagyis blokádemelés az ént támadó erők ellen) egyfajta sisakrostély-lehúzás, arcot itt már nemigen látni. És persze önmumifikálás, „önbefagyasztás” is. A kö-

zöny, szenvtelenség egyfajta *szellemi tanatózis-ként* (tettetett, megjátszott halál) működik. Ezenkívül: itt elvben mindenki mindenkinek a helyére pályázhat, ezért az őszinte tiszteletadás megcsorbul. A javak hajszolása tehát csupán egyik oka az elidegenedésnek.

A társadalmi termelés csak annyiban kiváltója ennek, mert véle bővülnek a már említett „sokszorosítható” kapcsolatok. Az ősi rangok fénye megkopik – az újak ingadozó értékűek: nem árt tartózkodni hát.

A régi patriarchális (apajogú) családszerkezetre tehát a legnagyobb csapást a polgári demokráciával tömegessé váló *individualizmus* előretörése jelentette. Az individualizmus lehetséges joga a patriarchális családban csakis a *pater familias*-t (a családfőt) illette meg. Ő volt a „családfa” képviselője, a személyiség, egyéniség, hangadó, tervező, ítélkező, szaporító stb. Mintha minden miniszteri tárcát ő kapott volna, leszámítva, mondjuk, a közéletmezést, ami az anyához került. (S némileg a kulturális-nevelői tárca is.) Az individualizmus azonban kezdte áthatni a család minden tagját. Az eladdig apaközpontú, apatengelyű család két-, sőt több centrikussá, tengelyűvé lett. A hierarchia (függőleges rangsorrend) átalakult, de legalábbis módosult. A további szaporodást vagy nem szaporodást ezután már nemcsak az apa, hanem az anya is eldöntötte. Sőt, a nagyobb gyermek is

beleszólhatott, ha ettől épp saját perspektíváit látta veszélyeztetve. A nőemancipáció, az ifjúsági, sőt gyermekmozgalmak stb. fellendülése jól jelzik a patriarchális társadalom s egyben családszerkezet felbomlását.

Nálunk – és most feltétlen pozitívumokat sorolok ! – elég erős a szocialista demokrácia, túrhetően általános a jólét, a vallási tiltások a régi módon nem befolyásolják a szaporulatot (e tiltások megszüntetését jórészt az egészségügy stb. vette át). Megvannak tehát a kellő *pozitív* feltételei annak, hogy a népszaporulat bizonyos *negatívumokat* mutasson fel. Mint ahogy fel is mutat. De vajon a vajúdó hegyek (nagy tervek) és születő egerek (megvalósulások) szociális képerőlről volna szó? S ha igen: csak ennyiről? Látunk-e azonban, hogy a mai magyar népesezés problémái általában a civilizáltabb világ gondjai is. Nemzetmegtartási töprengéseinkben sem vagyunk tehát egyedül.

A „FENSÉG” NEM SZERET SZAPORODNI; ÚT A TERMŐ IGÉNYESSÉG FELÉ

Ady Endre írta híres, szép versében: „Vagyok, mint minden ember: fenség...” Hogy a „fenség” (mely egyidejűleg méltóság és titokszerűség) miért nem szaporodik szívesen? Talán: nem kívánná sok apró részre „szabdalni” tekin-

télyes önmagát. Ha a „fenség” túl sok szellemi s fizikai *alteregó*-t teremt, ezzel saját kivételességét ássa alá. Önnön ritkaságát. A „szétaprózástól”, megosztottságtól való félelem a kor és a fenség (egyéniség) betegsége. Nézzük azonban mindezt történetileg, történelem- és szociálpszichológiailag is.

Láttuk, a polgári demokrácia és az individualizmus tömeges elterjedése ok-okozati összefüggésben van. A régi rang- és családfakultusz stb. helyébe a polgárságnak új eszményt kellett adnia. Olyat, ami nem függ össze a nemesi előjogokkal, ami bárkinek megadathatik, sőt, amit meg lehet szerezni, tehát nem függ a születéstől, vérségi származástól, társadalmi öröklöttségtől. (Legfőbb a biológiai – hajlam- és képességbeli – örökségek játszanak komoly szerepet benne.) Az „egyéniség”, a polgárságon belüli kivételesség, megteremti az új előkelőség kategóriáját. Tehát széles értelemben véve: az osztályon belüli és az osztályok közötti különbségeket a képességeknek, egyéninek stb. kívánja betudni, más tényezőket – például: a kizsákmányolást stb. – mellőzve. A született méltósággal szembe a szerzett méltóságot (tekintélyt) állítja, amely mindenképpen demokratikus nyitás, hiszen a nem megszerzhető méltóság (született nemesség) eleve kizárná az osztály- és más „idegenek” belefolyását a hatalomba (akárcsak bármiféle származáscentrikusság). A megszerzhe-

tő dolgok kapui viszont – elvileg legalábbis – mindenki számára tárva-nyitva. Az egyéniség (individualitás) tehát a feudális „fenség”-nek mint emberi méltóságtudatnak is – a polgári változata lesz. Ezen belül minden ember „saját szerencséjének kovácsa”, és szintén ezen belül „segíteni kell magunkon, s az isten is megsegít.” Már *Cromwell* is abban látta a győzelem zálogát, hogy „istenben bízni és szárazon tartani a puskaport”. Az ilyesmikben már a pragmatizmus, utilitarizmus alakuló szellemreflexei működnek. A saját karrierjét „megcsináló” ember, az önmaga erejében bízó egyén méltóságtudatának varázsszava tehát az egyéniség (más változatban: a személyiség) lesz, amely egyben *haszon* forrása is. Így az emberi méltóság és méltóságérzet a polgári demokráciában elszaporodik. A szürkébb, de szintén fontos tulajdonságok (szorgalom, mértékletesség, takarékoság stb.) – mint a polgárság számára szintén ajánlottak – mellett az individuum az előrevivő főtulajdonság. Az egyéniség: a merész, nagyvonalú kockázatvállalás, s egyáltalán a messzibb távlatú vállalkozás szelleme. A demokráciában tehát nem véletlenül oly fontos az *egyén* szerepe (s ezen belül az egyéniség önkitaljesítéséhez való joga). Itt mindenki ki akarja élni lehetőségeit (amelyeket korlátlanoknak hisz vagy tud). A demokráciában *egyén* és *közösség* valamiként egymást szabályzó, akárcsak a *ki-*

sebbség és a *többség* is. A demokrácia próbaköve: a kisebbséghez való viszony. A demokrácia legbenső lényegét abban láthatjuk, hogy a többség szavatolja a kisebbség védelmét, nem alaptalan véleményének büntetlenségét, sőt: a kisebbséget még önfelszámolásra hajlamos saját tagjaitól, csoportjaitól is megoltalmazza. Teszi mindezt saját legjobban felfogott érdekében, s nem valamiféle „az erősebb – kegyesebb” elv alapján. Türelme – toleranciája – tehát nem kegyeszerű, hanem létszükséglet. A többség ugyanakkor nem állíthatja, hogy bármely kisebbség pusztán saját súlya által veszélyesebb a demokráciára, mint maga a többség pusztá súlya által. A demokráciában a kisebbség saját jól felfogott érdekében nem törhet a többség legfőbb érdekeire, hiszen a demokráciát végső esetben mégiscsak a többség súlya őrizheti meg. Így a kisebbség csakis a nem demokratikus többség vagy a többségen belüli nem demokratikus kisebbség ellen lázadhat tiszta lelkiismerettel. Ha a többség a termőföld, az alap, a kisebbség a szél, eső, nap, amely a termést segíti. Ha a szél nem hordana növényi magvakat, az eső, a nap nem táplálná, erősítené a termékenységet, végül a legjobb talaj is terméketlenné válnék. A társadalmakban legtöbbször a kisebbségek (mindenféle, tehát: képességbeli, ízlés szerinti, szexuális, vallásos, nemzeti, nyelvi, politikai stb.) hozzák a pezsdületet, amely megakadályozza, hogy

a többség saját súlyának tehetetlenségébe hull-jék. Az átlag tehát a kivételesektől megy előbb-re, még ha ez a kivételesség nem is a lángelméé, hanem csupán a valamivel nagyobb – élesztő, „erjesztő” – képesség apró többletét jelenti szá-munkra. A többség a kisebbség kovásza nélkül lapos, keletlen marad. A kémiában például ele-gyítéskor a „kevesebb” a tevékenyebb s hatóbb, amennyiben belőle kevesebb is elég, hogy válto-zás történjék. Egy csepp ecet savanyúvá tesz egy nagy pohár vizet stb. Ő a kihívó, utóbbi a kihí-vott fél. A diaszpóra jellegű (szórványtermészetű) s így is viselkedő kisebb anyagi részt minden oldalról a másik anyag túlereje veszi körül: ha beolvad – változat születik, módosulás, ha nem: a kisebbség az önvédő elszigetelődésre erősnek bizonyul.* Legalábbis egyelőre. A kisebbség-többség problematikának – amint a *kisebbség-pszichológiából* is kiderül – nagyjából egyete-mes törvényei vannak. Nos, az egyén, egyéniség leggyakrabban úgy viselkedik, mint a kisebbség (sérülékenyebb, érzékenyebb stb., s ereje épp ebben van). A demokrácia védi az egyént, az

* Diaszpórán nemcsak vallási vagy etnikai szórványt ér-tek, hanem minden mást: rangbelit, szakmait, életforma szerintit stb. stb. Ezeknek viselkedése lényegében éppolyan, mint a vallási vagy etnikai szórványoké. S mint a mindenfé-le – nemcsak a nemzeti – kisebbségeké általában. Hiszen a diaszpóra nem csupán a még kisebb kisebbség, hanem két dolog jellemző rá: 1. idegen elem veszi körül „szigetét”, 2. hozzátartozó kisebb-nagyobb részei szintén szétszórtság-ban élnek.

egyéniiséget. És teljes joggal. Az egyéniiség úgy érzi: vannak dolgok, amelyek kizárólag saját lelkiismeretére, szabad akaratára, legjobb belátására tartoznak. Ilyen többek között: az utódot nemzeni és szülni – vagy nem – kérdése is. Ennek viszont ellentmondanak az olykori tiltó törvények, amelyek a terhességmegszakításra vonatkoznak, a férfira viszont a nemzéssel járó házassági kötelezettségek hárulnak (*el kell* venni a lányt). A demokrácia igazi áldásai ugyanakkor egy paradoxont is szülnék. Épp a sérülékenyebb egyéniiségek elszaporodása folytán. Az individualitás egyben az önmagunk iránti nagyobb *igényességet* is jelenti. Az igényesség viszont bizonyos szempontból törekenység is, az alkalmazkodás kisebb képessége. Itt az igénytelenség érték lesz, hiszen alkalmazkodást jelent a kedvezőtlenhez is. Valahogy úgy van ez, mint amikor az etikailag immunis egyedek előnyt élveznek az erkölcsi törekenységgel (itt: finnyasággal, aggályoskodással stb.) szemben. A skrupulozitás világtörténeti szempontból gyakran jelenthet hátrányt valamelyik nép természetesebb erkölcsével szemben (például ez a szaporodásból „nem csinál problémát”, a másik igen). Nem vitás, melyik erkölcs a „fogamzásgátló”.

Ha az apajogú (patriarchális) méltóságviselés kezében tartotta a szaporítás jogát is – ez az új fenség (egyéniiség) mindenekelőtt az individu-

um lehetőségeinek másféle kiélését tartja szem előtt. Kétségtelen, hogy a nemi élet is az egyéniség önkielzési formái közé tartozik. Viszont a nemi élet Janus-arcú: benne az egyén élvezete, a szexuális örömszerzés végül is két emberre tartozik, ezt a közösség egésze – hacsak nem kéjleső a társadalom – nemigen élvezheti. A társadalom csupán a gyermekáldás pillanatától válik „élvezőjévé” a két emberre tartozó nemi örömmek. Janus egyik arca: a „magánélvezet”, a másik: a társadalmi, közösségi öröm. Az első főképp az aktuson, a másik a születésen, a folytatáson érzett öröm.

Vegyük sorra ezek fényében, mennyi gátló akadálya van manapság (így nálunk is) a szaporulatnak, éppen a tudat „lakáskérdéseiből” eredően.

Merthogy a tudat is lehet egymásnak ellentmondó gondolatoktól, erkölcsi parancsoktól túlszűfolt, lehet sötét, és lehet benne rend és világosság is. Akárcsak lakásainkban.

Kibővült az egyén *hedonikus* (nem feltétlenül élvenc!) örömeinek köre. Nemcsak a gazdag szórakozás, a társas élet jelzi ezt (nota bene: valamikor a család is jó társaság volt!), hanem például a nemi promiszkuitás. Vagyis: a változó, elég gyakran cserélt nemi partnerekkel való élés. A szexuális életszervezés és a létfenntartó organizáció összefüggők. Az őstörténelem

horda- és – főleg – sodródó, vándorkorszakára jellemző volt a promiszkuitas. Ennek megszűnése együtt jár az immár családban gondolkodó, letelepedő, poligám vagy monogám alakulatban élő szervezettséggel. A nemi promiszkuitás megszüntetése tehát egyben a tervekben, célokban immár távlatosabban gondolkodó, intenzívebb emberi lét kezdete is. A promiszkuitás mint szétszórás, a koncentrálnálható erő elforgácsolásával jellemezhető. És nemcsak a szexuális energia diffuzitásáról van itt szó, de az alkotó erőről, a munkára stb. szánt idő elaprózásáról is. Az ifjúság ma is inkább promiszkuitív. Aztán kiköt egynél. Bizonyos pezsdült, nyitó korokban a promiszkuitás a szellemi, sőt gazdasági, diplomáciai életre is jellemzővé válik. Tudniillik a változatosságra törekvésben, bizonyos sokfelé nyitottságban.

A nemi aktusnak sohasem volt (s nem is lehetett) egyetlen tudatos célja az utódok nemzése. Minden más véleménnyel szemben állítjuk: a változtatott és változatos nemi partnerekkel élés – túl azon, hogy benne atavisztikus vonások lelhetők fel, a történelem, az állati, félállati lét koraiból – másfelől önfrissítő, önfitalító tendencia: *a fausti ember igyekvése*. Máskor célja az igazi, az állandó keresgélese. Ám mind az önfitalítás – „továbbélni, de nem akárhogyan!” –, mind a kutatás az egyén lehetőségeinek kiéléséhez tar-

tozik.* Ez az önkiélés azonban azt is maga után vonja, hogy az efféle kapcsolatokból csak véletlenül s kényszerűen születhet gyermek. Az egyéniség nemi kiélése – ilyen alapon késlelteti a nősülést, illetve a férjhez menést. Valamikor e lehetőség nem vagy csak szűkebb körben érvényesülhetett, lévén, hogy a prostitúciót meg sem fizethette mindenki – a nemi érettség, a vágy maga is ösztönzőként lépett fel a házasodásban. Igen sokszor csak a házasság jelentette a szüzség vagy a félszüzség (maszturbáció stb.) korszakától való búcsút (hajdanában). Ha némileg kényszer volt is ez, mégis természetes kényszernek tekinthető. Ma nincs házassághoz kötött nemi élet (általában). Bizonyos népeknél a „próbaházasságnak” megvolt a maga bölcsesége. A promiszkuitást akadályozta, másfelől a kötetlenebb kísérleti összeszokást segítette. A mai fiatal ember (fű, lány) a túl korán jött gyermeket *szabadságkorlátozásnak* érzi, amitől jó lesz óvakodni. Le kellene mondania – úgy véli –

* Az önfialitásnak hatalmas társadalmi szolgáltatási, üzleti rendszere van, a kozmetikától, ruha- és általában fizikai divattól egészen a fiatalos, sőt gyermekes (néha gyermekded) viselkedésig, a szellemi divatokig, modellekig. Nem vitás, hogy a felnőttek közötti gyermeki becézgetés stb. szintén rejtett önfialitási forma. Mindez némileg az „elveszett gyermekkor” vagy „ifjúság” pótlását, illetve a hedonikus örömök időbeli megnyújtását célozza. Naivság volna azt hinni, hogy például a fogyókúra mindig egészségügyi s nem hiúsági okokra is vezethető vissza. Vagy nosztalgikus tényezőkre.

számára fontos örömekről (a mozgásszabadság megvalósítása, utazás, költözködés stb.), amelyeket még nem tapasztalt. Gyűjtögetni akar, emléket, bármit. (Hogy a gyermek milyen öröm, azt nem tudja, vagy nem kívánja tudni.) A család a bezártságérzetet sugallja számára. A szülői szerepkörnek csak a *lemondás* része tudatosul benne – az ajándék, a nyereség nem. Honnan is érzékelné, hogy a gyermek másfelől új szabadságformákat ad. Néhány példa: a gyermeket szült asszony vagy nemző apa a világot e pillanattól másképp kezdi látni. A gyermek iránti felelősség azt eredményezi: némely *hiúságok rabságától* apránként megszabadulnak. A haláltudat sem tolakszik már annyira előtérbe életükben: megtanulnak *mást* félteni. A folytatás reménye felvértezi őket. A látszólag kicsinyes családi élet sok szempontból nagyvonalúbb, mert *főösleges* dolgokra nincs annyi idő: a nagyobb ügyekre kell koncentrálni. Bölcsébbek, lényeglátóbbak leszünk.

Századunkban az egyéni érvényesülés (karrier) soha nem látott hajszája kezdődött el. Ehhez azonban a *munka* iránti nagyobb megbecsülés is kellett. Ma már valóban mindenki azt hiszi vagy kezdi elhinni, hogy *bármilyen* lehet belőle. (Ez sajnos olyan téveszme, amely még nagyon sokáig fogja szívósan tartani magát.) Az egyén önismereti – képességismereti – zavaraihoz, önbizalmának túltengéséhez nem csekély mértékben hoz-

zárult minden valamikori társadalmi demagógia, az egyenlőség vulgáris értelmezése, amelynek célja a széles körű népszerűség (s egyben szavazatok) megszerzése volt. Az alapvetően jó demokráciának tehát egy másik értelme a „bármeddig fejlődhetsz” túlzó derűlátása. Így nemcsak az olyan foglalkozási ágakban, ahol valóban hátrányos a több, de még a kevés gyerek is (például ha valaki fiatal balett-táncosnő), de már szinte minden más szakmában azt hiszi az egyén, hogy a gyermek hátráltatja, visszahúzza. S tegyük hozzá: nem egészen alaptalanul hiszi, viszont abban – igen sokszor – nincs igaza, hogy gyermek nélkül a perspektívái „végtelenek” lehetnének.

A papi nőtlenség bevezetésének történelmi okai voltak. Bocsánatos társadalmi-történelmi eufemizmussal (megszépítéssel) célját így fogalmazták meg: ekképpen a csakis istennek, a mennyei szeretetnek szentelt élet valósulhat meg. Valójában, tudjuk, ennek igazi okai a hajdani nős papok egyházi vagyonnal való visszaélései, az egyházi tekintély megcsorbulása (stb.) voltak. Nos, az „istennek szentelt” életnek ma már megvan a laikus (világi) változata: „a szakmának, hivatásnak szentelt élet” stb. alakjában.

Itt ismét egy igényességforma – a szakmai – fordul visszájára: a mesterség pretenciózussága, ambicionáltsága – kétségtelen – hasznot hajthat

a közösségnek. Ám az, amiről érte le kell mondanunk – például gyermekáldás –, károsan befolyásolja a kollektivitás jövőjét. A cél tehát mégiscsak a termékeny – nem a meddő és magtalan – igényesség volna, nem pedig a tenyésző igénytelenség, még ha – már láttuk – az igénytelenség gyakorta értékessé lehet. Önmegtartó.

Az individualizmus (vagyis az a törekvés, hogy mindenkitől megkülönböztethető szellemi arcunk, viselkedésünk, alakunk legyen, s azt maximálisan teljesítsük ki egyetlen életünkben) jóval érzékenyebbé tette már az átlagembert is. Sérülékenyebbé. Valamikor csak az számított sértésnek, ha valakire azt mondták: „koldusfajzat”. (Bár ez még ma is nagy sértés.) Korunkban egyre szélesebb körben ugranak arra is: „nincs egyéniséged”. Sőt utcai szinten elítélő, ha valakit „szürkének”, „unalmasnak”, „átlagosnak”, „olyan semmilyennek” neveznek. Mindenki ki akar válni valamiben, csak a „bűntudatosak” próbálnak elvegyülni. Az egyéniség – többnyire rosszul értelmezett – méltóságával találkozunk az italboltban, a kazánházban, a kapusfülkében stb. Így igen sokszor azok, akiknek félig-meddig valóban „kenyerük” a kivételesség, az egyéniség (például művészek), jobbnak látják minél előbb elvegyülni. Vagy inkább elhúzódni.

GYERMEKPÓTLÓ KARRIEREK,
KARRIERPÓTLÓ GYERMEKEK;
„NEMEK HARCA”,
ÁLTALÁNOS NŐI SZEREPKÖRÖK,
„ETIKAI GETTÓK”

Nos, a túl nagy önbizalmat adó individualizmus által némileg törékennyé vált ember eljuthatott oda, hogy Achilles-sarok helyett rajta már valamiféle szociális-történelmi *Achilles-felület* nő, úgyszólván egész testére, szellemére átterjedő. Hiszen annyi csalódást kellett átélnie egyéniségére nézvést. Sok csődöt, sikertelenséget. Így kudarcaiért inkább a világot, semmint önmagát okolja, embergyűlölővé válik. Sőt: önutáló lesz. Ettől viszont gyakran magányérzet kínozza, viszont mégis fél a családtól, a gyerektől, pláne a többtől. Átörökítse csődjeit? Gátlásait? Fél a „sikerületlen” utód rémképétől is. A beteg vagy beteges utód víziója azzal ijeszt: egész életüket a gyermek oltárán kell feláldozniuk. Nemcsak az elrettentő statisztikák, amelyek az alkohol, gyógyszer stb. káros hatását kürtölik (részint okkal-joggal), hanem sokszor hiúsági tényezők is utódnemzéstől való viszolygást szülnek. Kockázatosnak vélik az utód minőségét „megvalósulását”. Ma mindenki egyben „orvos is a családban”, s minél több az orvos, annál több a betegség, ez hipochondriát szül, ami szintén nem segít a szaporulaton. Az orvosi

és más *információk* tehát szintén „óvszer-” és „fogamzásgátlóként” lépnek fel. Egy szép asszony kizárólag kozmetikai s élvezeti alapon nem szül gyermeket (fél, hogy megcsúnyul, hamarabb öregszik meg, „elromlik az ágyban”, elveszti férjét stb.). A nemi kultúra (s a „technika”) vagy az iránta való vágy és a testi szépség is mint fogamzásgátló léphet fel tehát. Olykor a pánikos asszony a házasságban a férjet megőrző módokat kutatja, nemcsak a jó konyhát, tiszta, nyugodt, derűs otthont, de a modernebb *Kámaszútra*-kat is, melyek a szerelem gyöngéd és vad, de mindenképp *lelkes* technikájának modusaiba avatnak. Ez a lázas, néha fejvesztett törekvés korántsem nevezhető gyermekpártinak. Az megint más, hogy a szülések utáni nemi élet tudománya („művészete”) külön terület, mely a lélektani s egyéb diszciplínák részéről több misét is megér a jövőben.

A hiúság akadályozó szerepe mindenképpen lényeges. Kinek ne jutna eszébe a híres *Shaw*-anekdota. A drámaírónak azt mondja a neves színésznő: „Milyen sikerült gyermekünk lehetne: olyan szép, mint én, s olyan okos, mint maga.” Mire a szerző: „De hátha olyan szép lesz, mint én, és olyan okos, mint maga.” Nem túlzok, ha azt mondom: ma sok millió Bernard Shaw szaladgál világszerte. Íme, ismét ugyanaz a jelenség: az okos utód kívánalma, az okosság mint fogamzásgátló és óvszer. (A kockázattól

való félelem.) A „Tőled akarok gyermeket” tipikus esete. Ha már én nem voltam különleges – *kiváló bébit* akarok. „Híres csecsemőt.”

Amikor a kockázatvállalás merészebb életideje elmúlik (szóval a „felelőtlenebb” ifjúság, a bódult szerelem önfeledt kora), valóban számítani lehet új és új aggályra. Tudjuk a sportból: a túlzó „biztonsági játék” gólokhoz nem vezet, vagy ha igen – kevéshez. Mutatis mutandis: a család előzetes, alapozó korszakainak elnyújtása sok veszéllyel jár. Ha túl sokáig vásárolunk, olvassuk a szakácskönyvet stb., közben elmehet az étvágyunk attól, amire vágytunk. Az állandó *haladékadás* önmagunknak, a határidők kitolása végül is a lemondáshoz vezethet. A patópálos „ej, ráérünk arra még”, ha valahol, úgy épp ezen a területen gyakori. Igen sokszor azt vehetjük észre, hogy ha néha az alkotó karrier „gyermekpótló”, úgy fordítva is igaz: nem egy esetben a gyermek „karrierpótló” lesz. Magyarán: akkor kerül rá sor, amikor a pálya küzdelmeibe a szülők belefáradtak, amikor a szakmai jövő ígérete szűkössé válik. Csakhogy ez ismét kihat a gyermek lelki-szellemi minőségére. Ugyanis hivatásukból kiábrándult felnőttek körébe születik, ami valamiként nyomot hagy lelkében.

A „késleltetett” – haladékot kapó – gyermekáldás virágkorát éljük. S mint minden elkéssett-

ség – úgy ez is örökösen hagyja bélyegeit, sőt stig-máit is.

A nagy szerelem valamikor mohóbb volt: leg-alább az első gyerekekre gyorsan törekedtek: ezzel is le akarták kötni a másikat. Az első gyermek lett a nyírfája a futóhomoknak. Ma más bizto-sítékokat keresnek, vagy nem is kell nekik: gombház – lesz más. Nem mintha ma nem volna nagy szerelem. S nem mintha valamikor sokkal több lett volna. Ez érzékcshalódás: azért hisszük így, mert hajdanán ezekről a nagy szerelmekről többet írtak, mint ma. Viszont az „átlagosok-ról” szó sem esett (s ez volt akkor is a döntő többség). A magához kötés biztosítékát ma épp abban látja a fiatalember, ha saját pályája felfelé ível, így a másikat ez lenyűgözi, rabul tartja. Im-ponálni akar, nem utódot nemzeni. Ma az győz a szerelemben rivális fiatalok közül, aki fényesebb terveivel (olykor a legmeghökkenőbbel), tehát burkolt ígéreteivel kápráztatja el partnerét. Hisz e ragyogó távlat majd a társa életét is be-aranyozza. Hogy ezt az ígéretet a partner miből olvassa ki (ízlés, szavak, tánc, öltözködés stb.), más kérdés. Jól jön tehát egy kis szinte kötelező és divatos – pestiesen szólva – „flúg” az udvar-lásban. Ez azt előlegezi: nem lesz unalmas éle-ted. Míg az írótól olvasók s mások a legreáli-sabb ábrázolatot kérik – száz- és százezer ember a legfantasztikusabb terveit meséli a másiknak édes és kicsiny hazánkban. Magunk felé főként

eufemizmus (megszépítés) – ellenfeleink iránt csakis kakofemizmus („lerántás”): ez „valahogy” kialakult.

Az emberek életük jó részét ma már „házon” (így családon) kívül töltik. Munkahely, szórakozóhely, klub, társaság, politikai és más rendezvény stb. Valamennyi társaság szellemi és más „pótcsalád” is egyben. Megfigyelhető, hogy reklámjainkban temérdek szálloda, panzió, étterem kínál, ígér *családias* légkört, kosztot stb. Felteszik ugyanis az emberek családközpontúságát. Ha viszont nincs családja: – úgymond – a szállodai stb. milió lesz a „pótcsaládládja”. Ugyanilyen célzatú lehet egy baráti asztaltársaság, szakkör, hobbitársulás stb. Szellemi pótmamák vagy dajkák, akik ez elapadt mellő anya helyett táplálják a kisdedet.

A mással való törődés szükséglete sok-sok formában nyilvánul meg. Említettük már a „pótygyerek-kérdést”. Nemcsak arról van szó, hogy bizonyos háziállatok (kutya, macska, papagáj, díszhalak stb.) betölthetik ezt a szerepet, mert ezek az élőlények szintén egy kezdetlegesebb, természetközelibb létezés emlékét idézik, akárcsak a kicsiny gyerekek. Az étellel való törődés kiszorítja a betegség, öregedés, halál gondolatával való foglalkozást. A mindennapi sok apró kötelesség nem engedi, hogy egy nagy végső „kötelességen” – a halálon – töprengjünk vagy eltűnődjünk. Így lesz minden cselekvés va-

lójában pótcselekvés, mert – bizonyos koron túl legalábbis – a halálfélelem gondolatát helyettesíti, tereli el. Nemcsak a „divatos” repülőgépel térítésnek lehetünk tanúi – sokkal inkább és ősidők óta az ember önnön gondolatai tudatos, féltudatos „eltérítésének” a kellemesebb vagy legalábbis „izgalmasabb” irányba. Az „izgalom” ugyanis épp a nem eldöntött dolgokból adódik (a halál viszont, mint biztosan utolsó stáciánk – rég eldöntött kérdés). A családi lét s így a „pótgyerekes” családi lét is – a halál elleni hadmozdulat. Kikerülni, amíg lehet, a tőle való szorongást, félelmet.

Ám „pótgyerek” lehet – mint pedzettük – a másik ember is, legyen az gyermektelen házastárs vagy barát stb. Akit kényeztetünk, becézünk. Stíluspszichológiailag egy felnőttet gyermekké tevő „házi nyelv” (intim nyelvszféra), a másikat „kicsinek” látó magatartás ugyanennek a bizonyítéka. Amikor *József Attila* azt írja: „...a világ akkor kicsi lesz / s én játszani hagyom” – ez egyszerre árulja el az apaszerep vágyát, a költő isten-atya (teremtő) megnyilvánulásait, és azt is: a kevésbé becézett életsors gyakorta becézni vágyik hozzátartozóit, hogy azok léte ne legyen oly rideg, mint az övé volt. (Lásd: *József Attila árvagyerek-sorsa*.) De a vezetésben (társadalomban) is előnyös a családis légkör, legalábbis bizonyos mértékig, némi szigorítással. Hiszen a patriarchális hierarchiá-

ban való gondolkodás, „észjárás” (isten – a világ atyja, a király a nép atyja stb.) végül is hajdanában alulról felfelé építkező elképzelés volt. A törzsfőnök vitte át a családmódot a vezetésre, és nem fordítva. Tehát ősi szellembeidegződés. Valami ismerős szellem-makett, „mátrix”. A biztonságunkat védve mindig a kellemes ismerős felé gravitálunk. Csak ha az ismerős „kiüresedett”, vonz a kellemes, ígérő, izgató ismeretlen. Mert ami formális – teherré lesz.

Térjünk vissza a szabad időre. Láttuk, hogy a nem kenyérkereső munkára fordított időmennyiség tekintélyes hányadát részint a közéletnek adják, vagy – még inkább – az egyéni örömök, időmulatás céljaira használják fel. Mindebben hátráltatná őket a gyermek. (Még ha gondozásából az állam elég nagy részt magára vállal is.)

Ma már általában nemcsak a házi muzsikás nagy értelmiségi családok tűntek el, hanem a gyermekekkel együtt hancúrozó szülők, akik számára a család tánchely, imaház, értekezlet, színház, a „minden” volt. A rossz, szüleiket lenéző, önző gyermekekről hallott és olvasott annyi történet sem kedvez a nemzőségnek. (Persze akadnak *kivételek* is, mint mindenütt). Van tehát, akit a gyermeki háládatlanságról, apáik javait tékozló fiúkról vagy a frivol nőkről szóló történetek sokáig vagy végleg elriasztanak; másokat viszont mindez kísérletre, keresésre izgat.

A jó gyermekekről szóló történetek, valljuk be, elenyészők s bizony unalmasak. Mindig az ördög volt érdekesebb, nem az angyal. A rossz, a sátániség titka, s nem a szereteté. S ebben épp ez az ördögi. S ha felbukkan egy-egy mai Lear király családjában „a” Cordelia, rá is mindjárt két gonosz gyermek jut. Ez is statisztika.

De vajon a nőemancipációs mozgalmak kedveznek-e a népszaporulatnak? Amikor egy asszony évődve megkérdezi férjétől: „miért nem szülsz *te?*” – ez csak félig tréfa. Megkérdőjelezi a természet nemeket elosztó bölcsességét, nem akarja vállalni a természetet. (Ennek a másik nem iránti irigységnek korai jele, midőn a kislány a kisfiú nemi szervét az övével szeretné „elcserélni”. Nem vitás: a másik való vagy vélt szabadsága, ereje, az áhított különbözőség lesz itt az irigység célpontja. Ő miért nem lehet olyan? A nemi determinációt rabságként érzékeli.) S hiába keresgéli az orvostudomány a lehetőséget, hogy a férfi is kihordhassa a magzatot – persze művi beavatkozással –, a jövő általános útja legfőbb a bohózatok szintjén lehet efféleség. Felvetődik a kérdés: miféle tényezők vezettek oda, hogy az asszony saját gyermekének nevelését riasztó áldozatként fogja fel? Egyszer egy férfi azt mondta nejjének: „De hiszen a hivatalban én is áldozatot hozok.” A válasz: „A munka, amit szeretünk, nem áldozat.” A kérdés: „Ezek szerint te nem szereted a gyer-

mekeddel való foglalkozást?” A kérdés jogos volt. De miféle utakon vagy a szellem miféle alagútjain jutott ide a társadalom? Ibsen Nórája elhagyja talán kiégett, fáradt férjét és családját, s ezt sokan az önfelszabadítás merész lépéseként értelmezik. Hajlok arra: Nórát távolról sem az a vágy hajtotta, hogy a társadalom számára valamiként „hasznos” legyen (mi lehet hasznosabb a gyermeknevelésnél? Semmi). Sokkal inkább egyéniségének s egyben nőiségének teljes kiélése űzte. Ki akarta próbálni családon túli erejét társaságban, hivatalban, ágyban. Lázadása a „babaház” szélvédett, dédelgető környezete ellen egyben vágyat jelentett a nyers, ismeretlen erőkkel való konfrontáció – saját, szabad akaratának kipróbálása iránt.* A mítoszi amazonság, a matriarchátus elkésett – nosztalgias – hadmozdulata. A minden szempontból elégületlen nő elindult szerencsét próbálni, mint a mesebeli hős, aki végül is szűkebb körében nem látott lehetőségeket. Ám ne feledjük, a gyermeknevelésről hiába mondjuk, hogy

* Pügmalionizmusnak a szexológiában a szobrok vagy más emberi képmások iránti nemi gerjedelmet, akciót értjük. Van azonban a pügmalionizmusnak egy sajátosabb, tágasabb jelentése. Pügmalion, a mítoszi király a maga fáragta szoborba szeret bele, kéri az istennőt, változtassa élővé. Majd feleségül veszi. Más szóval azt a lényt, aki saját képzeletének szülötte. Gondolhatjuk: e lény külön szabad akarata minimális, egy az alkotóval. Nóra a fellázadt „szobor”. Mint Shaw hősnője is. De Bráhma isten is saját lányát veszi el. Istennek szabad.

„szép”, „hasznos”, ha az, akinek kifejtjük, úgy érzi: ő a *felnőtt* világ szintjén gondolkodik, él, s ennek ellenére visszakényszerül valami „intellektust lesrófoló”, degradáló létezésbe. *A gyerek szintjén* kell beszélnie stb. Fizikailag kell ellátnia, holott ő – úgymond – szellemi munkára termett. Amíg az otthoni gyermeknevelés intellektust is kielégítő formáit ki nem találjuk, ez mindig feszültség forrása lesz.

A polgári irodalom megfogalmazta a „nemek harca” értelmezés szerint olykor túlzásba vitt ellentétet.* Ebből annyi igaz, hogy a szerelem derűsebb vagy félderűs pillanataiban, sőt az aktusban is jelen van a *harc utánczása* (olykor csak játékosan). Máskor azonban ez valódi harccá lényegül. Ennek mélyén azonban a család régi hierarchiájának eltűnése és a megnyugtató újnak a késése lappang. Nemcsak a temperamentum – az „állati réteg” – eltérései bennünk, de a másféle neveltetés, intellektus, egyéniség, az öröklött vagy kapott sérelem, képesség-, hit-, ízléskülönbségek s végül is nem azonos érdekek csapnak össze férfi és nő csatáiban. A kölcsönös lemondásról sok szép legenda született. Csakhogy: nem minden lemondás egyformán értékes, és főként: nem biztos, hogy az én lemondásomat a másik is ugyanúgy értékeli, mint én.

* Utalás történhet ezzel kapcsolatban a biológiára, etológiára, a hímfaló nőstényekre (sáskák stb.) is.

Az eddigi emberi történelemben állandósulni látszottak bizonyos női szerepkörök, még ha a „templom, konyha, gyermek” s egyéb kétséges asszonyszerepek ellen a többnyire jogos harc megindult is.

A mesék és mítoszok kivételes asszonyai, istennői, tündérei és királylányai is tükrözik a női egyenjogúságért vívott harcot. Ugyanígy a mesék „gonosz boszorkái” is vizsgálhatók olyan szempontból: vajon gonoszságuk leglényege nem éppen az, hogy egyáltalán *van* akaratum, saját céljuk, valamire törekszenek, ami nem vág egybe a nőtől akkoriban elvárt feladatokkal? Erre mutat az a megfigyelés is, hogy például a jó tündérek vagy manók valamiként *nemtelenek*. Más szóval: azért lehetnek jók annak ellenére, hogy nem anyák, nem apák – mert nemtelenek. A nemzés és szülés igénye irántuk föl sem vetődik. A szellem manekenjei. „Kategórián kívüliek.” Nem önszaporítók.*

A mítoszok maguk is komoly történelemalkítókat, s némileg történelmi események „madár-távlátú” leképezései is. Tehát nem pusztán a

* A hét törpének nincsenek gyermekeik. Feleségük sincs. Hófehérke itt úgy viselkedik, mint valamennyiük „lelki” menyasszonya vagy nővére. Akár az apácák, szent nők, akiknek Krisztus a vőlegénye. Krisztus menyasszonyai tehát. De vajon a modern idők sztárjai nem *kollektív* vőlegények és menyasszonyok-e? Egy erényt, modellt megtestesítők? E közösségi vőlegényekkel s menyasszonyokkal lehet álmodni, s keresni a megszerzhető „másod- és harmadpéldányukat”.

képzelet játéka, mely fantázia a maga módján szintén történelmi és históriaformáló képződmény.

Nézzük most azonban az ellenőrizhetőbb históriát.

Ami a mítoszban, mesében a jó tündér, az lesz a mindennapok történelmében az Anya, mint állandósult szerepkör. Ami ott mítoszi Jósónő, az a történelemben a Tudós Nő lesz, vagy a Látnok. Az istennők a hétköznapiakban a Szent Nő (a Szűz), az istennek szentelt életű megfelelői. A királylány mindenképp a (politikai) Harcos Nő rokona. A szeszélyes tündérek pedig a Művész Nő mesei változatai, másfelől a fatális, a démoni nőtípus mítoszi megtestesítői is (nimfák stb.). A boszorkányféleségek viszont a Hetérát, a kacér kísértést jelentik – és szimbolizálják – való életünk számára. Ez a nyelvi ítéletekből is kiderül: valakit például „kurvának” nevezni a legnagyobb sértés.

Humánus indulatunk bármennyire is azt sugallná, hogy e nagyjából körvonalazott s korántsem kimerített szerepkörökre azt mondjuk: mulandók, távolról sem véglegesek stb. – a kérdés nagyobb óvatosságot igényel tőlünk. Árnyaltabb körülírást. Nem beszélünk most a híres vagy hírhedt – inkább magányos vagy kisebb csoportokban küzdő – nőkről. Ők részint szintén mondai ősködökbe és görög drámákba burkolóznak, másrészt nem árulják el a női soka-

ság tendenciáit. Kikre gondolunk itt? Néhányat említünk csak, hisz se szeri, se számuk. Mindegyelőtt vannak közöttük emancipációra *konstruktíve* – építő módon – törekvők. Antigoné zsarnoki parancs ellen a régi törvény becsületéért lép föl: a halott fivér – akárcsak a többi halott – ne maradjon temetetlen. Ezt a testi higiénia kérte így minden korban: sem a bűz, a járvány, sem pedig az odagyűlő dögevő állatok nem voltak kívánatosak. Ez a testi higiéné változott azután lelkiez az etikai parancsolatokban (miként a Bibliában is a tisztátalan ételek vagy a szodomia stb. elítélésében). A túlvilági életbe vetett hit így közegészségügyi kérdés is volt.

Elektra az apajogú világ felé hajlik, midőn megbosszulja atyja halálát; anyagvilkos öccsét viszont a nőket védő Erünniszek, a matriarchátus emlékének eme szörnyképviselői akarják megbosszulni (már innen is látszik: a mítoszköltés maga eldöntötte, kit pártol, hiszen ezek az anyajogúságot védő asszonyok – monstrumok). De némileg ide sorolható a ravasz és áldozatos életű Dido is, kinek *xenofóbiája* (idegen király iránti gyűlölete, a „vegyes házasság” elleni tiltakozása) épp fordított előjelű például az elrabolt szabin nők római hagyományával. Utóbbiak elrabló férjeiket megvédik (a mítoszban nem annyira a humánus, mint inkább a római hódító szellem öntömjénezése nyilvánul meg). De ide sorolható Lucretia, aki a női hűségben látja

az emancipáció útját: légy hű, hogy a kísértéstől szabad lehess, és ezért imádjanak. Ez már kezd hasonlítani a keresztényi felfogásra.* A középkor és a reformáció is ad – a jámboran szent asszonyokon túl – a konstruktív emancipáció jegyeit viselő nőket. Ilyen Jeanne d’Arc, a Harcos Szent, a hadviselő nő, aki igazi amazoni alkat, és a XX. század katonás nőtípusai felé mutat. Ősei másfelől a bibliai Eszter-félék, akikben a saját népük iránti hűség igen erős. A szelíd szenteken (például a magyar Szent Erzsébet) kívül a mi történelmünkben is találunk konstruktív és küzdő típusokat, amilyen például az egyszerre iskola- és egyházépítő erdélyi Lorántffy Zsuzsanna a reformáció vagy a harcos Zrínyi Ilona a labancellenes küzdelmek idejéből. Vagy ott vannak a modern idők *szüfrassetjei*. Ám ilyenek az elesettek, betegek női védőszentjei a középkorban. (Róluk később.) A konstruktív, küzdő és a destruktív típus között átmenetet képeznek az olyanféle mítoszi „kémnők”, amilyen mondjuk Delila, ki szerelmet hazudik Sámsonnak. A mítoszban azonban a teljes alárendeltségnek is van hősnője, például Ékho személyében, aki Narkisszoszba beleszeret, s így önálló

* Szándékosan nem szólunk a legnépesebb – s egyben legközismertebb – táborról: a párválasztásban jogot szerzőkről: azokról, kik szerelmüket saját ízlésük, felfogásuk alapján kívánják szelektálni. Akik harcolnak az érdekházaságok stb. ellen. Nekik a „szerelmi választás” szabadságharc is.

szavait elveszti, csak a fiú mondatainak végét tudja ismételni. Így nyilván nem érthetik meg egymást: *kétszemélyes Bábel* ez. A teljesen kiszolgáltatott női sors itt isteni büntetésképp éri el (pletykált, bőbeszédű volt stb.).

Talán még tanulságosabbak az ártatlanságot megrontó, a *destruktív – romboló – emancipátorok*.* Bennük jól kirajzolódik a szerelem felszabadításáért, a politikai érdekekért vagy egyéb elnyomatások ellen küzdők törekvése. Közülük sokan a női merénylők őstípusa, afféle „mítoszi terroristák”, akik megelőzik a történelem Corday Saroltáit. Ölvén kívánnak függetlennülni, tettük a kétségbeesett, a tehetetlenségi cselekvés, amely néha a gyermeküket nőstény Krónoszként fölfaló vagy fölfalató Médeiák tettei mögött is lappang. A férjgyilkos asszonyok hosszú mítoszi sora a valóság tiszazugi asszonyaiig terjed.

A szerelem *sajátos* útjaiért akár önmagukkal is megküzdők között ott van Léda, kit Zeusz hatyú képében csábít el (lehet ez egyben a bestialitás eufemizálása, szépítő megszentelése: ami mögött isten búvik, azzal egyesülni nem bűn). Európét szintén a főisten hódítja meg, ám a változatosság kedvéért egy bika alakját véve föl. Phaedra még a félig-meddig incesztikus szerelem

* Vannak – úgymond – „nőgyűlölő” szerzők (például Strindberg), akik főként az ilyen típust veszik észre. A férfi-gyűlölő nőknek megvan tehát az ellentáboruk.

kockázatát, Szappho és társnői pedig a Lesbosz-szigeti elvonultságot vállalják (a női homoszexuális szerelemért). A szüzek vérét kívánó magyar Báthori Erzsébetnek és másoknak tehát komoly irodalmi-mitológiai „hinterlandjuk” is van. A „nemi telhetetlen”: a bibliai Putifárné, ő a Kísértő Ámor jelképe lett. Salomé anyja kedvéért Keresztelő Szent János fejéért táncol, vagyis – nőirányítású – állami érdekekért. És még nem említettük a római, a keleti vagy az észak-európai mítosz és féltörténelem s a história analóg alakjait.

Ezek többnyire elszigetelt, *anarchikus* vagy egészen magányos nőemancipációs gesztusok (vagy épp szimbólumok például a művészetben). A nőemancipációs harcok első szakasza tehát a mítoszi és történelmi adatokkal csak félig vagy negyedig megtámasztható, homályba vesző. A mítoszokat, valamint a matriarchátusok vagy a többférjűség, a pogány papnők korszakait általában ismerjük. Térjünk tehát a pontos történelmi adatokban gazdagabb korokra.

A nőemancipációs harcot, legalábbis tömegméretekben, a kereszténység felvétele indította meg.* Mint minden kezdő s még nem túl erős s nem elterjedt ideológia**, erősen alapozott a

* Mi itt nem az egészen *szervezett* nőfelszabadító mozgalmak történetéről szólunk. Többnyire az elszigetelt tendenciákról. Ebbe az *asszonyi ravaszkodás* éppúgy belejátszik, mint az elesettség. A spontán akciók felsorolása ez.

* * *Bebel* szerint a szocializmus főként munkás- és nőhatalom.

háttérbe szorítottakra, az elnyomott erőkre, a hatalomból kiszorított *kisebbségi* energiákra. (Amelyek számszerűleg többség is lehetnek, csupán hatalomban elfoglalt helyük szerint foghatók fel minoritásnak.) Nos, a kereszténység szemszögéből a nők mindenképp ilyen erőt képviseltek. A nők számára viszont a kereszténység mint az első igazán szeretetvallás mindenekelőtt *affektív* (indulati) alapon volt megközelíthető. Benne a jóság, a bűnbánat és bűnbocsánat, a szenvedés, a megtisztulás stb. motívumai mind olyanok, amelyek egészen közvetlen módon újraélhetőek, újraérezhetőek – tehát *női empátiával* talán dúsabban tölthetők meg.

E hosszú történelmi időszakban a nőszerepek közül az Anya és a Szent Nő jár az élen. Ezek már kétségtelenül komoly emancipációs jelzések. Az apácák vagy a „boldoggá”, majd szentté avatott nők az egyházi hierarchiát tekintve nincsenek alacsonyabban, mint a férfi szentek vagy a barátapapok. Legalábbis *az isten előtti egyenlőség* dolgában nem alábbvalóak. Viszont életük istennek tetszőbb a világi nők számos rétegénél, így hát egy szent életű apáca ilyen síkban fölötte áll a „közönséges” rangosoknak, még ha azok férfiak volnának is. Hiszen az istennek tetsző élet eleve olyan rang, amelyet világi (laikus) szinten aligha lehet meghaladni. A jámborság, szelídség, irgalmasság így az apácát, mondjuk, a harcra s kéjre éhes katona fölé emelheti,

megkerülvén így azt az ősi – szociális – hierarchiát, amely szerint a nő akarata alávetett a férfiénak. Mert hiszen e magasabb összefüggésben a szent nő már isten akaratának képviselője.

Az egyik főszereplő tehát a Szűz (a Szent). Némiképp az új Tudós Nők előfutára, hiszen védőszentként ápoló, karitatív is.

E korok másik jelenléte: a nem mesebeli (női) boszorkányok. A boszorkánynak nevezettek mindenképp a féktelen, ördögi (és egyben nemi) erők elszabadulásának reprezentánsai. Az emberek történelmi tudatában és képzeletében valamiként a hetéra s a démoni vonzerejű, csábos nő határeseteit is ők szimbolizálják.

A harmadik nagy nőemancipációs – és a modern – korszak a polgárosodással kezdődik, a nőnek mint immár *nem családi* munkaerőnek megjelenésével és elterjedésével. Az eredeti munkamegosztást, melyet lényegében örökölt (gyermekszülés, gondozás, főként ház körüli munkák stb.) – most felváltja a *társadalomba vetettség* (az iparban stb.). Ez egyben a szervezett társadalmi harcba való bekapcsolódás kiszélesedését is mutatja. Megjelenik tehát a Dolgozó Nő, anélkül azonban, hogy más, történelmileg öröklött s állandósulni látszó szerepkörök, amilyen például a Hetéra is – megszűnnének. Ugyanígy a Tudós Nő, a Harcos Nő szerepköre is tagul, csoportjaik népesebbé válnak.

A (társadalmi) Harcos Nők között vannak,

akik csupán a női egyenjogúság harcosai, mások viszont, mondjuk, egy ország, nemzet egészéért (férfiakért, nőkért egyaránt) harcolnak. Ha a pusztán nőemancipáció harcosai azt mondanák egy nemzet egészéért harcoló nőtársaiknak: ti provinciálisak vagytok, mi pedig egyetemesek – ez hamis kérdésfelvetés volna. Ugyanis: e „provincián” belül az illető nőharcosok éppen hogy egyetemesen harcolnak a nemekért, míg társaik bár a világ minden nőjének sorsáért, de mégiscsak diszkriminálnak, tehát valójában provinciálisabbak, mert egyoldalú kirekesztők. Nem veszik észre, hogy csak a szabad és egymás között egyenjogúságban élő férfiak mellett élhetnek szabad és egyenjogú nők: egyetlen nem sem vívhatja ki tartós szabadságát, egyenjogúságát a másik nem rovására és attól függetlenül.*

A szolidaritás a nemekre is vonatkozik.

A férfit súlyos társadalmi, történelmi, harci (némileg öröklött) fárasztó szerepe arra indítja, hogy elfogadja a nő egyenjogúságát, de alkat szerint éppúgy nem vállalkozhat – többek között például – a szülés feladatára, ahogyan a nő sem a megtermékenyítésre. Az ökölvívás sem lesz soha elterjedt, eredményes és vonzó női sport. A női test bizonyos részeit – például az

* Ugyanakkor az „ágyban” például mindig zajlani fog az egyenlőségi harc. Kinek mi és hogyan jó? E harcot a politikai jogok megadása nem szünteti meg.

emlőt – épp a faj fenntartó funkció, a gyermek érdekében kell fokozottabban óvni. A női gyöngédség egyáltalán nem elavult képéhez sem volna illő e sportág. Nem csodálkoznánk, ha a nők viselkedésének elférfiasodása, pláne eldurvulása a férfiaknál úgymond komoly „impotenciális tényezővé” válnék (egyszerűbben impotenciát okozó tényezővé). Lásd: összeszokás a munkahelyen, kollégáikat nem veszik férfi-, illetve nőszámba.* Persze tartanak is a helytől.

A nemek közötti munkamegosztás tehát mindenekelőtt a természettel, adottságokkal kezdődik, majd az alkalmassággal, képességekkel folytatódik. A társadalmi helyzet ilyen vagy olyan volta igazán csak azokon a nőkön vagy férfiakon segíthet, akik egyébiránt alkalmasak az adott nagy szociális vagy munkaköri feladatokra. Vagy más szituációban: épp a képességekkel nem rendelkezők kerülnek státusba – kontraszelektációs alapon. Néha a nőemancipáció igen jól megfér a kontraszelektív törekvésekkel. Nemcsak olyképpen, hogy némely nőt pusztán nemének reprezentánsaként neveznek ki egy pontra – legalábbis néha, de úgy is, hogy két rivális férfi munkaerő közül némelykor a „harmadik”, a semlegesebb, a közbülső erő: a

* Ez már az iskolai koedukációval kezdődik. Mindez másrészt erősíti az „idegen”, a „más” varázsát. A nem közeliét. A felsoroltak – hosszú távon – fejlesztik az ember hódító, terjeszkedő szellemét. Nem ártana megvizsgálni alaposan az emancipáció és a terjedő női alkoholizmus (stb.) kérését sem.

nő kerül ki győztesen. És ez nem feltétlenül a köz javára történik így. Olyan női magatartás is megfigyelhető, hogy álláspontjuk, viselkedésük dualista, hogy ne mondjunk – köznapian – két-színűt is. Ha előnyös számukra, úgy a női törekvenységet, sajátságokat, alkatot emlegetik, ha viszont ez hátrányos – a másik előnyös – a férfiakkal való egyenrangúságot. Ugyanakkor – akár a férfiaknál is – nem a „legharciasabb” nők szoktak egyben a legjobb munkaerők is lenni. Kivétel persze sok akad! Hosszú háttérbe szorítottságuk ugyanakkor mohóvá, türelmetlenné teszi őket karrierben. Lásd: a néholi „titkárnöuralom”. E kettősség azután – átvitt értelmű – skizofrén állapotokhoz vezethet. Se ide, se oda nem tartozunk. Kóros kicsinyhitűséghez, alacsonyabbrendűségi érzéshez is.

Nem nehéz viszont észrevenni, hogy az apák által nevelt gyermekek minőségileg mások, mint a (normális) anyák neveltjei: a mérleg nyelve az *utóbbiak javára* billen, még akkor is, ha a gyermek bizonyos vonásait (mondjuk a céltudatosságot, önfegyelmet stb.) *netán* az apák nevelése inkább elősegíti. (Azonban ez sem szentírás.)

Az anyai szeretet igénylése a gyermek részéről nem valami dekadens – afféle szibarita, eltunyító – vágyakozás. Az anya szeretete egyfajta *igéret* a gyermeknek, hogy *nem* idegen világban nő fel, hanem olyan környezetben, ahol rátalál mindig az övéire. (Magasabb szinten a nemzet-

társak körében, az anyanyelv, anyakultúra és történelem világában. Hogy az emberiséget most ne is emlegessük.)

Nos, az említett fejlődve is ismétlődő női szerepkörök – láttuk – nagy körvonalakban a szükségleteken alapuló fizikai-szellemi munkamegosztás, az élet keresleteinek és kínálatának törvénye alapján alakultak ki, s váltak *némileg* marandóvá.

A hetérát nem lehet általában csakis temperamentuma, mondjuk, nemi telhetetlensége foglyának tekinteni, ám kizárólag – és minden esetben – a társadalom kényszerű áldozatának sem. Ad abszurdumig vive a dolgot: ha a legtöbb ember úgy volna megalkotva, hogy egyetlen nőn, illetve férfin kívül egyszerűen nem képes mással közöszülni – a hetérák minden bizonnyal lehúzhatnák a redőnyt. Illetve – szerepkörük nem is jött volna létre. Így azonban igen. Lehet, hogy benne a promiszkuitás atavisztikuma erősebb, mint másokban, ám az is lehet, hogy csupán erotikára „hideg” típus – így viszont nem is érzi túlságos áldozatnak azt a „posztot”, amit épp a saját léte könnyítésére keresett. Hiszen nem ad „mélyi” energiákat. Az megint más, hogy közülük is a többség végül is inkább a „végső egy”, a házasság álmát dédelgeti.

Ám még az is megcsappantaná a hetérák (vagy mai – eufémikus – szóváltozatban: „örömlányok”, „kéjhölgyek”) számát, ha mondjuk

„munkájukért” jóval kevesebbet kapnának, mint, teszem azt, egy szövőnő, elárusító, tanító, orvosasszony, ügyvédnő és mások egyórai vagy néhány perces munkájukért. Ha tehát e sok-sok összetevő nem állna egygé – hetéről aligha beszélhetnénk. Ha nem volna nő, aki nemileg (s lelkileg) kevésbé finnyás, aki számára a viszonylag változatosabb „munka” és a sok pénz mindennél fontosabb, ha csúnyák lennének, vagy a szépség nem volna értékre váltható, ha más területen vonzóbb és jól megfizetett munkájuk volna... ha és ha...

Végül is az örömlány éppúgy a könnyebb megoldást keresi, mint általában az emberek. Még a legnehezebb problémákkal küzdő gondolkodók, művészek is keresik az útrövidítő módokat. Vagyis a legmélyebb gondolathoz vezető legkellemesebb, legkurtább utat. Ezért találják ki a *heurisztikus* (jó módszert, megközelítést és eredményt hozó) modusokat.

E hetératípus egyértelmű (?) elítélésére csakis annak a társadalomnak van legalább viszonylag elégséges erkölcsi alapja, amely a becsületes munkalehetőséget biztosítja, amelyben a bérezés rendszere a lehető legigazságosabb, és amely még ennek ellenére is figyelembe veszi: ki mire a legalkalmasabb, illetve: hol érzi magát a legjobban (ti. melyik munkaterületen). Az is komolyan elemzendő: van-e valóban – nevezzük így – „kurvoid” nőtípus? (Hiszen a nimfománia

más dolog, betegségnek tekintett.) S ha igen, miért?

Ami pedig a hetéra „jólfizettségét” illeti: ne feledjük, a lenézett munkákat bizonyos szempontból mindig jobban kell megfizetni. Így igen gyakran a valamiért megvetett kisebbségek épp ezekre a munkákra vállalkoznak, mert erre többségiék nem jelentkeznek. Így teszik fontosá magukat, anélkül hogy a többségi konkurrencia haragját kihívnák maguk ellen. A vécétisztogatás, kutyasintérség stb. féle mesterségek tehát mindig alkalmasak voltak valamely kisebbség (nemcsak nemzeti!) számára, hogy az egyik megvetettségéből indulva a lenézett szakmában leljen menedéket. Más szóval: így kovácsol némi tőkét saját megvetettségéből: olyan munkát vállal, ami – éppen mert mások alábecsülik – néki hasznot, egzisztenciát hozhat. S a pénze nyomán emelkedhet, annak „nincs szaga”. Ha azonban a társadalom maximálisan igazságosságra törekvő, még így, az optimális társadalmi feltételek mellett is, föl kell vetnünk: van-e kelő kereslet a kínálathoz? És ha van, mi okból?

A nagyipar és a kézműipar között szükségeltetik, mondjuk, egy javítószolgálat (például foltozó suszter vagy átalakító szabó stb.), hisz bizonyos nem kifizetődő munkákra sem az egyik, sem a másik termelőkategória nem vállalkozik. Ilyen alapon mindenütt az vizsgálendő meg: vajon a *közöttes* kategóriákat nem épp az abból

eredő hiány hozza-e létre, hogy valami túl erőssé, zárttá fejlődött, tehát elveszítette rugalmasságát? A fenti esetben a nagyipar és kézműipar – nyilván itt sematikus – felosztás nélkülözi a nyitottságot. Másrészt: aki nem oly ügyes, tehetséges, hogy kézműiparos lehessen, ám nem is oly tehetős vagy akkora szervezőerővel rendelkező, hogy nagyiparossá váljék (vagy nagyipart vezessen), annak is meg kell élnie valamiből. Visszakanyarodva a hetérapéldához: egy olyan társadalomban, ahol a házasság előtti nemi élet dolgában rideg normák (mondjuk: a teljes tiltás) uralkodik, a házasság pedig szent, tehát kívülről jövő „kóbor” nemi energiák nem lelhetnek levezetést stb. – ott a „hetérintézmény” a pótló, közöttek kategóriát jelenti, amit a kézművesség és nagyipar közötti javítószolgálat. Igen ám, mondhatná valaki: de *belső* javítószolgálat is lehetséges. Egy nagyiparos például saját javítóműhelyt is nyithat. Ez igaz. Gyakorta így is történik. Ez szexuális viszonylatban a „házibarát” intézményének felel meg (ő házon belüli, „befogadott”, tehát biztosíték arra, hogy a külvilág, a pletyka nem avatkozhat a családi „belügyekbe”). De még ez sem lehet teljes garancia arra, hogy ne akadna olyan *főlösleges* nemi energia, mely nem találja elosztási helyét. A robbantás, a kísérlet néptelen vagy semleges területét. Ergo: hetérra ilyen esetben mégiscsak „kereslet” van. Ki legyen ő?

Nyilván csakis azok közül verbuválódhatnak, akik – mint fent láttuk – se itt, se ott nem helyezkedhetnek el. Mert óhatatlanul felvetődik a kérdés: minden hetéra alkalmas lett volna-e és eléggé „tehetséges” a családi életre? Továbbá: vajon megszűnnék-e a más nők (a nem házastársunk) iránti nemi óhajunk pusztán e varázsmondat által: „hetérák pedig nincsenek”.* Nem irányulna-e ez a nemi vágy, amely most a hetérák felé áramlik – magányos (nem hetéra) lányok és elvált vagy nem elvált (nem hetéra) asszonyok felé? (Megbolygatván így más, kialakult szerepköröket: ez tehát a szerepköri áthágás, „határátlépés” számtalan új esetét teremtheti meg. Bizonyos nem is két-, de „többklakiságot” szülne.)

Etikai bölcsesség, pontosabban az erkölcsi érzék bölcsessége szükségeltetik ahhoz, hogy e szerepkörök ügyeiben eligazodjunk. *Olyan társadalmat kell létrehoznunk, amely az emberi minőséggel, az utódokéval kapcsolatos kockázatot minimálisra csökkenti.*

Hiszen demográfiai szempontból komolyan felvetődik az is: az apák és anyák szociálisan mi-ként *örökítik át* némileg állandó szerepköreiket?

A sokszor elvált s némileg férfigyűlölővé vált asszony leánya mennyiben veszi és veheti át

* Ahogy Könyves Kálmán királyunk mondta törvényében a stríga-boszorkányokról (XII. sz.). Ebben is volt nő-emancipációs gesztus – akarva-akaratlan.

anyja szerepkörét? Némely esetben anyja útjára lép, viszont sokszor megfigyelhető: a fiatalok vannak annyira ép érzékűek, hogy a fordítottját cselekszik. Ha az ifjú látta, milyen „sivár” az „egyke” élete – ő maga már nagyobb családot kíván. Ha a leányt érzékenyen érintette, hogy anyjának mily nehéz egyedül nevelnie gyermekeit – mindenképp olyan házasságra törekszik, amelyre az „ásó, kapa és nagyharang” lesz érvényes. Az új generációk tehát néha éppen oly módon kívánnak *emelkedni*, hogy szüleik szerepkörét nem követik többé. Vonatkozik ez a hetérára is: ennek leánya, ha gyenge akaratú vagy felszínes, túl bővérű stb. stb., követheti anyja példáját. Viszont: komoly a valószínűsége annak is, hogy elfordul tőle. A hetéraszerep „dinasztikus alapon” való átörökítésének legfőbb tényezőjét mindig abban látom, hogy a világ előítélete, mint néha gravitációs nyomásként működő, arra kényszeríti az utódot, hogy maga is a megvetett útra lépjen. Más szerepkörök ugyanis nem fogadják be, anyjáért, apjáért lenézik, s így arra kényszerül, hogy saját régebbi körein belül maradjon, ahol különben is „ismerősebben” mozog. Tehát nemcsak a régi lét visszahúzó, szívó erejéről van szó, hanem a visszalökő, visszadobó erőről is. A halász ha – értéktelen és utálatos – békát fog, vagy kis halat, visszadobja a régi környezetébe, a vízbe. Így az erkölcsi előítéleteknek, akárcsak a nemzetiek-

nek stb., azonos a törvényük: némileg *lokalizálni* és *ott*-tartósítani kívánják az illető csoportot, számukra egyféle etikai megítélésbeli *status quo*-t teremtve. Úgy is mondhatnánk: etikai „gettót” – bekerített helyet – jelöl ki számukra. Ugyanoly módon, amiként az orvos – ha nem tudja megszüntetni a betegséget – azon igyekszik, hogy „megállítsa”: ne terjedjen tovább, főként, ha ragályos, másokat ne fertőzzön. Minden hasonló társadalmi törekvés mögött annak – olykor sanda – reménye lappang, hogy az etikai „gettó” tagjai – e kisebbségek és szórványok – elszigetelve, belterjessé válva végül is „kihalnak”. (Ezek a megbélyegzések, stigmatizálások persze nemcsak a szexualitással, de a politikával stb. is kapcsolatosak lehetnek.) Így az egész világtörténelmet tekintve megállapíthatjuk, hogy a „gettószisztéma” korántsem a közeli századok találmánya. Ősi módszer. Minden régi és újabb korban megfigyelhetünk „*rezervátumokat*”, amelyeknek lényege: a belterjes fejlődés felé való terelés. Ez azonban olyan metódus, mely – még ha feltennénk a legnagyobb patronáló jó szándékot is – eredményeiben mindig kétséges.

Vegyünk akár egy *akváriumot*, amelyben díszhalak vannak. Ahogyan az ember a díszhalak akváriumon túli sokaságát saját házában *állati kisebbségi létbe* kényszeríti – ugyanúgy figyelhetjük meg a történelemben is: bizonyos

többségnek a hatalomban csupán „dísz-kisebbségei” vannak jelen. Vagyis: „díszből”, jelképesen, korántsem reális tényezőként. Minden „domesztikálás” (házasítás) egyben kisebbségé tevés, mert az egyedeket eredeti sokaságukból kiszakítjuk, szórvány(diaszpóra)-létezésbe vonjuk. Elszigetelés. Így az egyedek, csoportok egészséges, önvédelmi és támadó reflexei apránként megszűnnek.

De az elszigetelésnek temérdek formája volt a történelemben, kezdve a már említett erkölcsitől a gazdasági vagy egyéb „öngettózásig”. (Vagy: önelszigetelésig.)* Pontosan körülírni egy tudomány *latitudenciáját* (hatásköri, illetékességi „hosszát”, határait) szintén egyfajta önelszigetelés, amellyel ki akarjuk zárni, hogy olyasmiről vonhassanak felelősségre, amiről végül is nem tehetünk. Veszélykizáró is tehát. A példákat szaporítani lehetne.

Láthatjuk így, hogy az erkölcsi és más „gettók” csupán egy töredék részét képezik annak, ami történelemben s gondolkodásban, szellemi viselkedésben valaha is jelentkezett. És nem mindig a hódító, a támadó, ám sokszor az önvédő részéről is.

Ugyanaz mondható el arról is, midőn a nők maguk választják „öngettó” alapon azt, hogy

* Lásd a régebbi angol politika „splendid isolation” (ragyogó elszigetelődés) jelszavát is.

valamilyen eszménynek, modellnek már-már szimbolikus képviselői lehessenek. A gyöngédségé, bájé, szépségé stb. (A férfinak is van ilyen vállalt „öngettója”: a harcosság, társadalmi felelősség stb. jó híre. De ilyen bárminő híresztelés rólunk, amit tiltakozás nélkül elfogadunk. Ezt vagy tápláljuk, de legalábbis hallgatunk róla, amit ha nem is mindig helyesen, de beleegyezésként értékelnek.) Mindebben nem pusztán a kívülről rákényszerített szerep van, hanem egy élhető – néha kellemes – módozat felismerése és vállalása is (a *modus vivendi*). Mert igaz ugyan, hogy egy eszmény, egy szobor nem járhat-kehet az utcán könnyed-szabodon, mint bármely sétálgató vagy szórakozni siető polgár, de azért ideálisnak lenni is előnyös néha. A járókelők ugyanis nincsenek piederstálon (kitüntetett helyen), s különben is nekik többet kell fáradniuk, valamint azoknak is, akik meg akarják bámulni őket. Ilyen bonyolult tehát a szerepköri vállalások kérdése. Néha a „könnyű Katót táncba vinni” esete is fölmerül. Mert – részint – a társadalom „bókjait” elvárni, igényelni, másrészt viszont arról panaszkodni, hogy nem tartanak bennünket igazi erőnek – nem éppen *fair* dolog. Az anyaszerepre hivatkozni, ha kellemetlen szociális feladat várna ránk, viszont ha az anyaszerepet kérnék számon, társadalmi munkánkra hivatkozni – ez nemegyszer megfigyelhető, s épp a „lebegő státus”-ból ered.

Sem a régi, erős anyai tekintély – sem helyette valami ösztársadalmilag elfogadott új. Ez az ingadozó tekintély, bizonytalanság káros a jövőre nézvést.

Van persze az előítéletek kiszabta „etikai gettóból”, erkölcsi bekerítettségéből is kitörési lehetőség. Főként egy-egy kiváló egyed esetében, aki olyan szellemi vagy fizikai kvalitásokat árul el, amelyek némileg *feledtetik honnanjöttességét* (származását). Ezek lehetnek művészi vagy sportbeli stb. tehetségek. Ilyenkor a közösség egyenesen feledni kívánja az egyed eredetét, származását, akár – enyhítő – legendákat is kitalál hozzá, mert hiúságát legyezgeti, hogy ily kiváló individuum képviselheti. De még itt is megfigyelhető egy bizonyos átmenet: ezt úgy hívnám, hogy *etikai karantén*. Olyan erkölcsi vesztegzár, elkülönítés, szigetlétezés ez, amely arra szolgál, hogy az egyedet vagy csoportot ettől-eddig állandó megfigyelés alatt tarthassák, amíg meg nem bizonyosodnak, hogy nem „fertőző”. Önigazolási, bizonyítási átmenet. Ezt némelykor rehabilitációs munkának szokták nevezni. De a kereszténység történetét tekintve a „tisztítótűzhöz” is asszociálható. Ha például egy rossz hírű lány elmegy apácának, s hosszú évek múltán, nem botrányosan, de csendesesen kilép a rendből, majd férjhez megy, családanya lesz – nemcsak férje, de mások is hajlandók arra, hogy apácaságát afféle megtisztulásnak (ve-

zeklésnek) fogják fel. Mindig az *előző* „munkahelyre” figyelünk jobban. A gyermekek szülease pedig a család szemében mindig sajátos módon „visszaszűziesíti” az asszonyt, még ha nem is egészen feledik múltját. De anyaként még a kétes hírű nő is némileg megszentelődik. Számos olyan szülőt ismerünk, akik elleneztek gyermekeik házasságát, viszont az unokák megjövedele után – feledni hajlandók régi kifogásaikat. Ennek oka nem csupán a nagyszülői „ellágyulás”, hanem: az utódok sorsa iránti felelősség. Ne induljanak az ellenzettség terhével, hátrányával. A „sikerült” unoka tehát a megkérdőjelezett szülő (apa-anya) számára egyfajta rehabilitációs munka lesz a nagyszülők szemében. A „lenézetet” némileg befogadják, jogainak legalábbis egy részét (tekintély, tisztelet stb.) visszaadják. Van tehát *szándékos feledésen* alapuló ítéletelévülés is. Vagy – jobbára – megtűrés.

A konkrétan és nem *túl* általánosan humánus társadalom, amilyen legfőbb vonásaiban a miénk is, arra igyekszik, hogy az előítéletek ne jelöljenek ki „erkölcsi gettókat”. Hogy a szerepkörök – amíg némelyik el nem tűnik – legalábbis nyitottak, rugalmasok legyenek, amennyiben épp maradandónak mutatkoznak. Bízni az ember változó és változtatni akaró szándékában és képességében – ez mindenféle előítélet legfőbb ellenszere. „A kutyából nem lesz szalonna”, a „vér nem válik vízzé”, „egyik kutya, másik eb”

stb. féle – sok pozitív elemet tartalmazó – gondolkodás (észjárás) helyett ugyanezeket – akár groteszkül – meg is lehet fordítani: éhes embernek a kutyából is lehet szalonna, a víz tápláló ereje bennünk vérré válik (vérünk részint innen kap ásványi tápanyagokat), ugyanakkor néha vérhígulásnak is tanúi lehetünk, és végül: megtudhatja bárki, mi a különbség két kutya, illetve egy kutya és egy „eb” között, ha az egyik japán pinszi, a másik meg, mondjuk, német juhász.

Viszont: a fejlődve is relatíve állandó női szerepkörök – mint a munkamegosztás történelmileg kialakult s ma már szimbolikusan is létező formái – úgy viselkednek a históriában, hogy eltörlésük igen sok esetben a „minek” kérdését veti fel. Persze nem *bármelyik* szerepköréről van szó, hanem a legkonstruktívabbakról.

Szóljunk itt közbevetőlegesen a *szerep* fogalmáról, amely egyben szorosan kapcsolódik a *játék* fogalmához. Már az ókori görög bölcs, Hé- rakleitosz is használ hasonló képeket. „Idő: gyermek, aki játszik, ostáblát: gyermekkirályé az uralom” – mondja. Ez a játék itt a kiszámíthatatlanság, a szeszély szinonimája, árnyalata, „rokona”. Egy nagy ugrással: a magyar költészet telis-tele van a játék és „halálos játék” párhuzammal. *Kosztolányi* például azt kérdezi szerelmétől: ... akarsz-e játszani halált?” *Huizinga* megfogalmazza a „homo ludens” (játékos ember) jelenségkörét. A régebbi s újabb humorelméletekben a játék sokszor központi je-

lentőségű. Ám a tudomány (például a matematikai valószínűség) is komoly figyelmet szentel a játék és valóság, játék és igazságos elosztás, valamint a probabilitás kérdéseinek. Más szóval: a játékot (vagy épp a szerencsejátékot) a valóság fontos és tanulságos részének fogják fel. De minden régi spekulatív tudás (szofisztika vagy a misztikus kabbalisztika stb.) sokat köszönhet a játékosságnak. Sőt: az analízis is.

Térjünk most a szerepfogalomra. A *szerepfogalom*, az emberi „alakítás“ felfedezése a pszichológiába, szociopszichológiába nyilván a művészet – főleg a költészet, dráma – tájairól szivárgott be. A „teatrum mundi” – a „történelem világszínpada” ősi metafora nyilván kapcsolatos a régi latin szállóigével: *Totus mundus agit histrionem*, mely Angliában a híres Globe színház jelmondatává lett. Vagyis: az egész világ komédiásokat léptet fel (mozgat stb.). Így a „színház“ némileg a *látszat* szinonimája lesz. Gondoljunk *Descartes* emlékezetes mondatára: „...véletlenül kinézek az ablakon, s embereket látok az utcán menni; ezek láttára azonnal azt mondom, embereket látok... pedig mi egyebet láttam az ablakból, mint kalapokat, köpenyeket, melyek rugók segítségével mozgó mesterséges gépeket is fődhetnének”. Íme, itt is a látszat világa, melynek egyik legősibb metaforája a „színház” szó. Mint ahogy az alakváltozásé a „színész“ (színészkedés). Látszat és képlékenység így forrnak össze metaforákra hajlamos

gondolkodásunkban legalább az antik idők óta. Az ember „védőszíne” (mimikrije), alkalmazkodóképessége a „szerepben” valósul meg. Egyfajta történelmi inkognitóban. A görög mítosz Próteuszának lényege: az örökös alakváltás. Paradoxoni sajátossága épp az, hogy minden más sajátosságot, tulajdonvontást fel tud venni. E mítoszi kaméleon a természetet utánozza. A változás maga lesz a „rejtőszíne”, mint állatnak és növénynek. A változás vonzó, ha elrejt vagy épp dicsfénybe von.

Shakespeare is ilyesmit sejt meg, amikor az *Ahogy tetszik*-ben azt mondhatja Jaques-kal a híres monológban:

*Színház az egész világ,
És színész benne minden férfi és nő:
Fellép s lelép: s mindenkit sok szerep vár
Életében...*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Lehet, hogy erre a látszatvilágra (jelenségbirodalomra) való felfigyelés – legalábbis – a *Platón* barlang hasonlatában, ebben a „barlangszínházban” kezdődött, ahol is az árnyékképeknek (ideamásolatoknak) oly nagy szerepük volt. De a filozófiában Kierkegaard-ig, sőt napjaink nem egy gondolkodó testületéig mindenütt felbukkan a színház, mint az utánzás, leképezés stb. metaforaszinonimája. Ne feledjük: a „nagy

Will” nem azt mondja: minden ember ács, tanító, pap, katona vagy „jó”, „rossz” stb., hanem – színész. Amelyből következik, hogy bár ács vagy katona, jó vagy rossz, ám mindez csak szerep. Lényege a színészet, a „mimikri”. Csak egyetlen dolog: az, hogy színész – az nem szerep, mert ez lelkének lényege. A modern drámairodalomban ez azután bőven visszhangzik: Schnitzler („E földön játszunk csupán...”), Molnár Ferenc, Pirandello és mások – különböző mélységi fokon – viszik színpadra ember és szerep kérdéseit. Maga az a tény, hogy a „színház a színházban” oly régi forma (lásd a *Hamlet-ben* is), szintén mutatja a világ és színház, az ember és színész analógia szívósságát. Ám Ibsenben, Csehovban is tetten érhetni hasonlókat. Amikor Solness fölmege a toronyba, azt a szerepet játssza el, amit a lány (az ifjúság) elvár tőle. *Carlye* pedig azt mondja: „a történelem nagyszerű dráma”, és fordítva.

Nos a pszichológia ebből a dúsgazdag előzményből emelte át az emberi *szerepfogalmat*, hogy eme eléggé pontos metaforából immár „szigorúan” tudományossá tegye. (Ez kortendencia, *Husserl* szerint például a fenomenológia „szigorú tudomány”. Ám ez többnyire alig több, mint életerős metaforák elszikárítása, „lefordítása”, tüzetesebb körülírása, fogalmakkal való helyettesítése. Ám igen sokszor a „hideg” fogalom maga is rendelkezni kezd némi szimbólum-„holdudvarral”.)

Amikor tehát női szerepkörökről szólunk, ilyen régi gondolati, észjárásbeli hagyományokhoz nyúlunk vissza.

A fentiekből is látszik, hogy a szerepfogalom iránti – legalábbis mindenáron való – hadakozás nem örökösen gyümölcsöző. Bizonyos női szerepből kilépni nem mindig előnyös sem az egyén, sem a közösség számára. Van, amit jó irányba fejleszteni igen, de megváltoztatni nem érdemes (főleg, sőt káros). A *durva nők*, férfias „nőstények” megjelenése nemigen fokozza a szaporodási kedvet.

Képes beszéddel szólva, valahogy úgy vagyunk ezzel, mintha a súlyemelés kérdése kerülne terítékre, s valamelyik harcias feminista azt mondaná: A nő is képes arra, hogy két mázsát „szakítson”. Erre jogos volna a kérdés: Meglehet, de – minek?

Akár azt a régi viccet is említhetnénk, amely szerint két asszony arról beszélget, hogy a szülési fájdalmaknál nincs nagyobb szenvedés. Mire az egyikük kisleány odaszól a szomszédasszonynak: „A nénit rúgták már meg – itt?” És saját ágyéka irányába mutat. Nemcsak a hasonlíthatatlan fájdalomról beszélhetünk azonban általában, hanem úton-útfélen a *hasonlíthatatlan hasznosságok*, az egymásra utalt hasznosságok tanúi is lehetünk.

A nőkérdésben a szociális demagógiák gyakran mindent igyekeznek megtenni, hogy – fő-

ként akár olcsó munkaerő-toborzás, akár politikai szavazatok stb. – okából az igazi egyenlőség helyett valamiféle gyanús egyenlőség (tehát: egyenlősítés) képletét lanszírozzák.

Holott az egyenlőség legfőbb természeti alapja ez: minden férfit és nőt férfi nemzett és anya szült (leszámítva a mítoszi alakok némelyikét). További alapja: a nő legfőbb értéke a *bio-historiai* folyamatban, hogy csakis ő képes szülni leányt vagy fiút. A férfié: csakis ő képes fiút vagy lányt nemzeni. Mindaddig, amíg az ember számára az önnemzést vagy a szűznemzést fel nem találják. A partenogenezisben egy megtermékenyítetlen ivarsejtből is létrejöhethet új egyed. Ám ez az élővilágban alacsonyabbrendűség, de legalábbis az értéksemlegesség jele. Mint ahogy bizonyos szellemi alacsonyabbrendűséget árul el minden olyan túlzott nivelláló s végül is függetlenülési törekvés, amelyet a túlzó nőemancipátorok képviselnek. A paradoxon: magasabb rendű – tehát értelmesebb – dolog elismerni a reális egymásrautaltságot, mint kihirdetni az irreális függetlenült, autonomikus asszonyi vagy más létezést. Egyenlőségünk tehát semmi más, mint az egymásrautaltság, kiegészülés-szükséglet felismerése és törvénybe iktatása.

Ugyanez persze ma már férfiakra is vonatkozik.

Egyenjogúságunk lényegéhez tartozik továbbá: embernek születünk, szellemünk emberi,

számunkra a tudás lényegében egyenlő eséllyel megszerezhető – nemektől, vallástól, fajtól – de nem képességektől is – függetlenül. Férfi- és női egyenlőségünk legfőbb biztosítója: a testi és lelki szerelem, az élvezet és a gyermek, az utód, aki élvezetből és felelősségből van eggyé gyúrva. Az egyenlőség alapja olyannyira ez, hogy már a nagy ókori vígjátékíró, *Arisztophanész* is észrevette: a másik nem által a férfi szerelmileg megszarolható. Lüszisztraté és társai ravaszul a szerelmes éjszaka jogát veszik el férjeiktől a béke érdekében. Talán ez az egyetlen ügy és cél, amely által nemessé válhat a zsarolás.

Ugyanakkor a nőemancipáció legtávolabbra merészkedő harcosainak azt is tudniuk kell: történelmi szempontból mindig gyanúsak s főként kimenetelükben kétségesek azok a mozgalmak, amelyekben a harci elvek legfőbb képviselői egyben nem az illető kategória minden szempontból legkiválóbbjai is. Képviselethetné-e igazán eredményesen a mindig magtalan öszvér-csödör nemcsak a lovak vagy a szamarak utódokkal kapcsolatos jogait, de akár még a néha ellő öszvérekancák érdekeit is? A legvéznább s ifjabb farkas sem indíthatná harcba a farkát, jóllehet lévén ő a leggyengébb, a zsákmányra néki van legnagyobb szüksége.

Tetemes *mutatis mutandis*-szal: a férfiak, de a nők is azoknak a nőfeministáknak hisznek, akik szépek, nőiesek, gyermekük van, rendezett

családi életet élnek, s valójában a legkevesebb okuk van a panaszkodásra. A tömegre való hatás furcsa paradoxona ez, mely mögött a tárgyilagosságra s a példásságra való emberi igényünk lappang. A következtetlen és veszélyes végletektől (túlzó véleményektől) való tartózkodás.

„CÉLGYERMEKEK” – „ESZKÖZGYERMEKEK”
ÉS TÁRSAIK

Az irodalom, művészet anyakultuszát is valami képp megcsonkítottuk, mondván, mögötte a Szűzanya-imádat lappang. Másrészt: helytelen úgy látni, hogy a mindenkori anyák kultuszában csakis a rossz férfi-lelkiismeret (bűntudat) játszott közre, nem pedig a méltó ajándék igyekezete is. Sőt az eszményítésben nagy szerepet játszott a felnövő gyermek maga, aki otthon anyját látta többször, s így rá emlékezett inkább, nem pedig apjára, aki a háztól gyakran messze járt. Egyre több önző vagy már-már „monstrum” anyáról adnak hírt, ki gyermekét elhagyja, megöli stb. Ez is kétélű: az anyákat elrettenti, hogy *ilyenek* legyenek, de a férfiak házassuló kedvét is csappant-hatja. Másfelől világszerte főként a női munkaerő, tehetség, szépség, tudás dicsérete zajlik. Sem ez, sem az nem használ a népszaporulatnak. *Ki kell találnunk az anyaság új, erős kultuszát*, mégpedig nem pusztán gyermeknap szavalatok formájában.

Ha van tiszteletre valóban méltó valami: akkor ez a világeszméken innen és túl – az anyaság lehet.

Néha úgy tapasztalom, fontosabb még a „tánciskolai” oktatás is, mint a lányokat az anyaság valóban történelmi szerepére felkészíteni. Az anyák *igazi* iskoláiba beíratni őket. A tanítás nem merülhet ki „szoptatási” stb. – olykor csak hírlapi – tanácsadókbán. Ha átlapozzuk az újságokat, száz és száz cikket találunk, hogy a nő erre is alkalmas, arra is (az ökölvívástól az óceánrepülésig), ám egyre kevesebbet olvashatunk arról: abban, amire mégis talán ő a legalkalmasabb (saját gyermekeinek nevelése, gondozása), milyen új és új „eredményeket” ért és érhet el. Miféle „új módszereket” talált és találhat ki? Ha jól meggondoljuk, egy öt-hat vagy héttagú család is már szinte egy minióvodával, iskolával ér föl. Az asszony itt egyszerre anya, tanító, nevelő, akinek az anyanyelvtől kezdve a pszichológián, módszertanon át annyi mindenben járatosnak kell lennie. (S ekkor már intellektuálisan is vonzónak találja anyaszerepét!) Az ilyen asszony társadalmilag minden szempontból alapvető státusban van, s így nem csupán ehhez méltó fizetségben, előnyökben kell részesülnie, hanem kiugró társadalmi, erkölcsi megbecsülésben is. Ha igaz *Marx* mondása, hogy a legértékesebb tőke az ember – s miért ne volna igaz? –, akkor az embert nemző, szülő,

nevelő, anya és apa ezt a fő értéket létrehozó legfőbb érték. Igaz ugyan, hogy az ember értéke már a rabszolga-kereskedők is rájöttek, de a mi emberképünkben, felfogásunkban az ember mint fő érték korántsem csak mint a fejlett munkavégzés „eszköze”, hanem saját kultúrájának átörökítője – s mint egyben önmaga *célja* is – jelenti az igazán nagy tőkét.

A több gyermekes szülők méltóságát két oldalról is kell védeni, nehogy a mindig ugrásra kész cinizmus kikezdje őket, s minket, mondván: afféle „nemzőgépeket” és „szülőmasinákat” akarunk kreálni a „sokoldalú fejlettségre képes” emberekből, míg másokat megóvunk az ezzel járó fizikai és lelki fáradozásoktól. Ugyanakkor az önbecsülésük se pusztán annyiban merüljön ki, hogy csakis sok gyermekükre büszkélkednek. Szó sem lehet tehát a népesebb vagy nagyobb családok terrorjáról a kisebbek vagy gyermektelenek felett. Semmiféle meddőség, magtalanlás nem lehet elmarasztalás tárgya. Amúgy is elég sokan és gyakran éreznek bűntudatot az „elszalasztott” vagy kései gyermekért. (Hisz az öreg szülők fiatal gyermeke is sajátos minőség.) A mai emberi megítélés mégsem követheti a primitívebb társadalmak szankciórendszerét, amelyben főleg a meddő asszony nem számít teljes értékűnek. A méhek társadalmának végletesítő munkamegosztását sem idealizálhatjuk, miszerint királynő (anya), here és

dolgozó örök hármas tagolásba születnek. Így a nemző- és szülőkötelesség csak a hímek s az egyetlen nőstény feladata. Ez az állati „matriarchátus” az embernél ma már túlhaladott. Bár még az úgynevezett „agglegényadó” stb. formák is jelzik a hajdani szankciórendszerek elcsökevényesedett vagy épp megszelídült formáit – a modern és humánus társadalom nem a diszkrimináló büntetés, megbélyegzés, hanem az ösztönzés, kedvcsinálás módjait alkalmazza. Mint ahogy nálunk sem az öregség, sem a betegség, csonkaság sem képezheti primitív szankciók tárgyát. A honpolgárba kisebbségi tudatot oltani – tehát ezen az úton is megengedhetetlen. A tajgetoszi (spártai) szigornak itt nincs helye! Ezt bármiféle új családjogi törvénynek megnyugtatóan tisztázni kell, a mindig is lehetséges túlbuzgóság ellen, amelyet a felbukkanható szociális demagógia szinte napról napra szülhet. Természetesen arról sem lehet szó, hogy az eleddig felmerült anyagi egyenlőtlenségek, feszültségek egyetlen és főokának épp a gyermektelenek vagy az egy-két gyermekesek „ügyeskedéseit” nevezhesse ki akárki is. Más szóval: a kevés gyermekű családokat vagy a gyermekteleneket tegyék felelőssé az eleddig kialakult demográfiai és vagyonmegoszlási helyzetért. (Mint ahogy a már említett méheknél a kurta létű dolgozók a heréket – hímeiket – szintén rövid életre ítélik, míg az anya több évig

is élél.) Mindez azt jelentené, hogy a társadalmi csoportok, közgondolkodás vagy a történelem elkövette hibákat annak a családnak a vállára tolná át, amelyik – mint láttuk – óhatatlanul veszítette el a történelmi helyzetekbe direkt módon *beavatkozó* szerepét. Magyarán: ne keressünk „demográfiai és vagyonmegosztási bűnbakot” bennük olyan történelmi mulasztásokért, amelyekről végül is nem ők tehetnek. A megoldásoknak a kölcsönös megértésen kell alapulniuk. Hiszen a „kiscsaládban élő” is ember. A gyermektelenségnek pedig gyakran megvan a maga tragikus és kiküszöbölhetetlen oka. És nemcsak a betegség, hanem bármilyen társadalmi megkésettség is lehet. Mert minden ellenkező híresztelés ellenére valóban vannak, voltak olyan emberek is, akik egészében a közösségnek áldozták életüket, s családra módjuk-idejük nem adódott a sorsalakulásban. Azt se feledjük: az ilyen emberek nagy-nagy emberi örömtől (gyermek!) fosztották meg magukat akarva, netán akaratlan. Minél értékesebb egy társadalomban a gyermek, a gyermektelenek – eleve – annál vesztesebbek. Hogy most a saját nemző- és szülőképeségeiken érzett elkeseredést, szomorúságot ne is említsük. Egyenlőtlenségi közérzetük alapja lehet ez: mindenkinek van, lehet gyermeke, csak nekik nem.

Abban a társadalomban, amelyben a meggazdagodás perspektívái – mint nálunk is, joggal –

mérsékeltek, ahol az egyén fejlődési, kibontakozási távlatai valóban nagyok, de korántsem nevezhetők annyira korlátlanoknak, ahogy azt *Rákosi* mondta, határként a csillagos eget nevezve meg – egy ilyen társadalomban nem számíthatunk arra, hogy az egyénben, családban soha és cseppet se működjék egyfajta önszabályozási érzék saját szaporulatát illetően. (Ha *Rákosi* szavai netán az úrhajózás mai távlatait, eredményeit „sejtették” volna meg, akkor is azt mondhatjuk: vannak még távolabbi csillagos egek is, sőt: egyáltalán nem tisztázott dolog: e töménytelen emberi befektetéssel végül is mit érünk el az ember javára. Fölmerül a vám és a rév dilemmája.)

Ne feledjük azt sem: abban a pillanatban, ahogy a magasabb gazdasági jólét vívmányát okozatként a kevés szaporulathoz kapcsolnánk, egyben azt is elismertük: nem társadalmi szisztémánkban volt a jólét lehetősége, nem a végzett munka értékében, minőségében, képességeinkben, az elosztás módjában, hanem történelmi lemondásainkban (többek között a gyermekről). Nem hinném, hogy ez az egyébként logikus gondolatmenet megalégedésére szolgálna azoknak, akik a kevés gyermekeseket vagy gyermekteleneket „vádolják”. Tegyen tehát róla az egész társadalom, hogy bizonyítsuk: sokgyermekes szülőként is lehet tisztességes életszínvonalon létezni, sőt nagy szakmai karriert is befuthatnak, teljes emberi életet élvén. Sőt: csakis

így lehet teljes emberré az ember. Aki viszont úgy veti föl nivellálón a kérdést: hát neki mért nincs, számára nem kötelező? –, máris elárulta, hogy ő a gyermekáldást tehernek fogja föl, s másoktól úgy kéri számon, mint valami *biológiai közteherviselést*.* Holott ez nem egészen az. Az ilyen vélemény leleplezi önmagát: irigyli, irigylésre méltónak tartja a gyerektelenséget vagy kevés gyermeket, ergo: a sokat szánandónak.

A társadalom felelőssége nagy, ha egyéneit szaporulatra biztatja. Hogy kötelezni nem lehet, ez magától értetődő, ám már maga a biztatás is nagy erkölcsi felelősség. Gondoljuk csak el, a gyermeket (a több gyermeket különösen) a közösség kéri az egyéntől. Az egy-két gyerek oka még lehet családi (szülői) narcizmus is. Bennük a szülők örömmel látják viszont vonásait, hajdani mivoltuk tükörképét. Így biztosítjuk nevünk, családjunk fennmaradásának tartósságát az időkben, olykor titkoltan halhatatlanságunkra is gondolunk. Legyen, aki megemlékezzék rólunk. Ez egyetemes emberi vonás.

Ám az ilyenfajta családonkénti egy-két gyermeket nyugodtan nevezhetjük „célgyereknek”, megkülönböztetvén őt az „eszközgyerektől”, akit főleg a hajdani nagycsaládosok belső familiáris létfenntartási céljai kértek. Az „eszközgyereket” munkára, harcra nemzették s szülték, nem voltak ők a cél a család számára, hanem

* Biológiai demokrácia?

eszközei a család- s főként szülővédelemnek, az idősekről való gondoskodásnak. Ezeket némileg ridegebben nevelték. A „célgyerek” egy kicsit kedvtelésből születik, így egész neveltetése, viselkedése valamiként más lesz. „Rendeltetése” tehát kihat további életútjára is, sőt ha az ilyenek elszaporodnak, a társadalomra is. Nemcsak arról van tehát szó, hogy kevés gyerek születik, hanem arról is: ezek nagyjából egy típusúak (mi „célgyerekeknek” neveztük őket). Még ha nem kényeztetik is el (pedig szinte kikerülhetetlen), valamivel törekenyebb, kevésbé ellenálló lesz, mint a másik. S így a társadalom is, ahol ők többségben lesznek. De vannak még további „típusok” is (a nemzés és szülés céljait, körülményeit illetően). Vannak az említetteken belül korán jött, idejében érkezett és elkésett gyermekek is. Mindez éppúgy ki fog hatni nevelésükre, további életükre, mint a már említett típusba történő beleszületettségük.

Képzeljünk el egy társadalmat, amelyben csupa „célgyerek” van, aki ráadásul „elkésett”. Ez feltétlenül ahhoz is vezethet, hogy megszokják az öregek lekezelését (hiszen szüleik idősek), a „család reménycsillaga” viselkedését. Persze lehetnek e gyerekek „bölcsebbek” is, koravének stb. A kombinációkat még sorolhatnánk. Vajon nem hat ki az ilyesmi az egész társadalomra, cselekvésre, a közszellemre? Dehogyan. Tehát nem pusztán a kevés gyerek, a nemzet lassú

elapadása a tét, hanem egy egészen más *tömeg-karakterű* magyar emberrel, honpolgárral a nyakunkban ébredhetünk. (Ha valamelyik vázolt típus többségbe kerül, s a többi, netán az egészségesebb, szellemileg elevenebb pedig kisebbségbe.)

Aztán ott vannak az úgynevezett „önfeledten szült gyerekek”, akiket apjuk-anyjuk mámoros ifjúságukban, nem törődve semmivel, „csak úgy” hagyott megszületni. Ők a pozitív módon „céltalan gyerekek”. De ott vannak „a véletlen, a kényszerű gyerekek” is, akiket nem akartak. A pusztá „kalandból” születtek. Akiket, ne kerteljünk, az állam, az ország se kívánt, hiszen csak baj van abból, ha sok az elhagyott, a „törvénytelen” stb. gyerek. Ők a negatív „céltalanok” (nem a megengedés szülte őket, hanem a nem akarás ellenére születtek). Ezeknek elszaporodása megint csak alapvetően kihat a honpolgári minőségre. (Kivételek persze bőven akadnak minden kategóriában!) Amikor tehát a szaporulatról szólunk, s a nagyobb család méltóságának visszaállítását akarjuk – korántsem a „bármilyen áron” és „bármilyen típusú” gyerek szaporodását kívánjuk. Az sem mindegy nekünk, hogy vajon minden társadalmi, műveltségi réteg hozzájárul-e az új nemzedék számának növeléséhez, vagy csupán a még ma is elmaradottabbak. Mindez, mint mondtuk, a honpolgári minőség jövőbeli alakulására erősen

kihat. Mi hát a célunk? Mindezt tudatosítani a közvéleményben. A termékenység legyen ismét szépség tárgya a művészetben, és a sok gyerek nyugodtan lehet akár a férfiero dicsérete is. Rájuk többé ne nézzenek rejtett szánalommal vagy kajánsággal.

A televízió tele van mindenféle „ki mit tud”-műsorokkal. Itt azonban mindig már „borítékolt”, kész feleletekre kell megadni a választ. Így kinek-kinek az igazi tudás illúziója adatik. S egyben a felszínes műveltség önbizalma nő. Ki kell találni egy olyan „ki mit tud”-versengést, amelyben az eddig megválaszolatlan kérdések kapnak főszerepet. Többek között ilyen a népszaporulat igazi okainak feltárása is.

Am a legfontosabb talán mégis az, hogy a fiatalok (és általában a nemző-, szülőképesek) történelmi távlatot tudjanak, de legalább sejtsenek maguk és családjuk előtt. Így *nemző- és szülőkedvet* kapjanak, ami persze még mindig csupán kedv, és nem valóságos, mérhető szaporulat.

A TÖRTÉNELEM ÍGÉRETE; A NEMZETVÁLLALÁS

Láttunk egy paradoxonos tendenciát. Minél inkább nő az ember felelőssége önmaga, a társadalom és utódjai iránt – annál inkább „megtervezi” családját. A tervezés viszont aggályos, s

nem kedvez a spontán szaporulatnak. Így a társadalomban az önfelelt nemzések és szülések száma egyre csappan. A közösség teljesítményigénye az egyén iránt nő, ezt leggyakrabban családi élete sínyli meg. Az *önfeleltség*, mint láttuk, az ifjúságra (egy részére) volt jellemző: „észre se vették”, s máris két-három gyerekük szaladgált körülöttük. E mögött azonban a szegénység tehetetlensége, az otthonülő életmód vagy a vallásosság, esetleg épp a megnyugtató társadalmi perspektívák voltak a rugók. Bizonyos ritka vallások vagy szekták esetében megfigyelhető, hogy a társadalomtól elvonult életmód, az elszigeteltség kedvez a családi szaporulatnak, mert a família némileg visszakapja hajdani „mindenes” szerepkörét (vagyis az univerzális családtípus felé közeledik, amelyben a család közös – „családtörténeti” – célokat követ, egymásra nagyon támaszkodnak, a tűzhely környéke közös munkák, szórakozások, szertartások stb. helye is). Vagyis tagjai nem individualizálódtak túlságosan, a célok nem szertefutók, de egybeömlenek. Ugyanez figyelhető meg a *dinasztikus szakmákat* gyakorló családokban is. Bizonyos ritka mesterségek folytatói, éppen mert idegent nem akarnak beengedni „céhes titkaik” területére, saját gyermekeikkel, unokáikkal oldják meg a munkaerő-utánpótlást, a családi munkamegosztás kérdéseit. A dinasztikus szakma igen sokszor a kisebbségre jellemző, amennyiben – mondjuk – a nemzeti vagy vallási

kisebbség épp a ritka mesterséggel védelmezi önmagát a többséggel szemben. Így teszi magát pótolhatatlanná, s egyben kivonja saját tagjait a többség piacának konkurenciája és ellenőrzése alól, ahol csak hátrányos helyzetbe kerülhetne. Ezek az „átörökített szakmák” lehetnek szellemiek, pl. művészet stb., vagy fizikaiak: valamilyen kézművesmesterség etcetera. Vagyis: a kisebbség önvédően szakmai kisebbségbe menekül: e kettős kisebbség (sajátos paradoxon!) végül is: erősség. Ha ugyanis a többség által gyakorolt legelterjedtebb mesterségeket folytatná – ott kisebbségi hátránya azonnal kiderülne. A szakma ritkasága tehát értéknövelő.* Ez a törvény egyetemesnek mondható. (Lásd: a néger vagy a cigány zenészek, vagy az erdélyi magyar kézművesek, népművészek esetét stb.)

E közösségeken belül főként az „eszközgyermeknek” nevezett típussal találkozhatunk. (Persze az ilyen családban is lehetséges „célgyerek”, mondjuk az első, sőt „kényszerű” is, amely terven felüli, vagy korán jött, elkésett stb. De ezekre s általában az „eszközgyermekre” az jellemző, hogy a közösség fenntartásának céljából a család „eszközeinek” születtek.)

Valamennyi elsorolt esetben azt látjuk: a közös cél, a távlatok nagysága, fontossága serkenetik a szaporulatot a családon belül is.

Súlyos tévedés volna tehát a szaporulat ala-

* A ritkaság munkaértéke: többet kell érte fáradozni.

kulását csakis a már meglévő javak elégségességéhez kapcsolni, s kizárni ebből a távlatokat, a reményteli vagy éppen reménytelen jövőndöt. (Remény azonban – szerintem – mindig van. Leírtam egyszer: nincs utolsó remény, minden remény utolsó előtti.) Nézzük csak, vajon a vallássság pusztán azért hathat gyakran kedvezően a szaporulatra, mert fennáll a terhességmegszakítás tiltása? Vagy az anya-élet féltése? Korántsem! Az isteni gondviselésbe vetett hit a fő ok. Nem kell félni tehát a gyermekek jövőjét, hiszen a teremtőnek lesz majd gondja rájuk.

Ugyanilyen értelemben beszélhetünk egy nép, egy nemzet történelmi távlatairól, a történelem ígéretéről is. A „történelmi gondviselésről”.

Az ígéret a történelem egyik alapvető hajtóereje. Megfigyelhető, hogy a szaporulat sokkal inkább az ígéretes korszakában lendül előre, amikor is még a célok nem öltöttek testet, hiszen amikor már testet öltöttek, akkor a meglévő javak megőrzésének, tartósításának módzataira ügyelnek. Arra, mint láttuk, hogy a meglévőt, megszerzettet ne kelljen elaprózni, túl sok részre osztani. Ez viszont főként épp az *ön-szabályozást* jelenti (mindenféle igényekben, ízlésben, így a szaporulatban is). Az ígéretes pénzből a történelmi ember szívesebben költekezik, mint a megvalósításokéból. Ez vonatkozik a világeszmék ígéreteire is. Az ígéretes pénze olvasatlan, a megvalósítás pénze többször is meg-

számláltatik. A történelemszichológia is bizonyítja ezt.

Sokat beszélünk a növények klorofill-, a gyümölcsök vitamin- és az élelmiszerek kalóriatartalmáról. Jóval kevesebbet vagy egyáltalán nem a dolgok, eszközök, események, tárgyak, áruk stb. *ígérettartalmáról*. A „mivé lehetünk általa” kérdésről. Vegyük a hétköznapi példát: egy IBUSZ-utazás ennyibe és ennyibe kerül. De ez az utazás pénzben nem fejezheti ki az értékét – számomra, mert nekem nemcsak a vonatot, szállodát, étkezést stb. jelenti, hanem komoly ígérettartalma van: különleges élményekben, fölfrissülésben, netán kalandokban lesz részem. Egy új borotvakészülék értékét nemcsak a borbélynál megtakarított pénz és idő teszi ki, hanem az, hogy állandóan „üde” lehet az arcom, ami a környezetre tett jó hatást kiszélesíti, növelheti „hódítási esélyeimet”. Ez már nem szavatolt, mint a borotva minősége, hanem csupán ígérettartalom. Van ígérettartalma egy futó mosolynak, egy viselkedésnek stb. A banditafőnök számára az új tag marconasága jelenti az ígérettartalmat, míg ha egy lány zöldkeresztes nővérenek jelentkezik, nyilván egészséges derűje kelt jó benyomást. Ez a kedvező impresszió ígérettartalma. Ami persze sohasem teljes garancia. Egy árut nem utolsósorban ígérettartalma alapján választunk ki, holott a másik is olcsó, vagy ugyanilyen drága. (A *reklám* intézménye mindig

az ígérettartalomra is alapozza hírverését.) Tehát a dolgok nemcsak használati s egyéb értékükből tevődnek össze, de értékességük komoly összetevője maga az ígérettartalom. Két egyformán szép lány közül az ígéretesebbet választjuk (attól függően, mi a célunk: kaland, házasság stb.). Egy lenge ruha ígérettartalma nagyobb, mint egy állig gombolt öltözeté, ha kaland a célunk. A fesztelen viselkedés ígéretesebb lehet, mint a tartózkodás. A vonzerőt korántsem mindig a szavatolt megbízhatóság, hanem többnyire az ígéret mágneses szívóhatása képviseli. Vagy az ígéret „szórása”. Nézzünk körül az utcán, a társaságban vagy a történelmi propaganda berkeiben, meglátjuk, mekkora energiát jelent az ígérettartalom és ennek keresése, igénye. Eszerint csoportosulnak az emberek, válnak el stb. Az ígérettartalom tehát jelentős értékkomponens. Egy társadalom, ha a nagy ígéretek korszakából átlép a megvalósítások korszakába, melyben természetesen az ígéretek immár kisebbek, józanabbak lesznek – ez bizonyos távlatbeszűkülést is jelenthet. Ha ehhez még hozzájárul a jövődő kuszának, kaotikusnak látszó képe, a „semmi se biztos” közérzete, a szaporulat is megsínyli. Még akkor is igaz ez, ha megfigyelhető: az egyén (amelynek saját pályatörekvése van) sokszor merő kifogásként hoz fel bizonyos érveket a gyermektelenségre vagy a kevés gyermekekre. (Társa törékeny voltát stb.) Túlzóan he-

donisztikus életmódját, hiúságát, karriervágyát leplezi e különböző kifogásokkal. Persze ne feledjük: nem minden nő képes ugyanannyi gyermeket kihordani és megszülni, mint a legszerencsésebb fizikumúak.

Az „egyéniiség-ember” a homo sapiensnek, oeconomicusnak, fabernek, politicusnak, ludensnek stb. „egyszeri és megismételhetetlen” változata, amely éppen adott variánsként, mivel egyszer létező, ki akarja élni reális vagy képzelt lehetőségeit. Mindenben szeretné kiteljesíteni önmagát, már legalábbis abban, ami számára kellemes, vonzó, értékes szellemi és egyéb élvezetet nyújtó. Az általános ember (a *homo*) maga megismételhető, szaporítható, de az egyes ember, a változat egyszeri, egyszer élő, sajátos hullámvonalú életút, léthangulat, létöröm stb. Ő a biográfiai sajátos.

Ugyanez vonatkozik a nemzetre, mint kollektív individuumra, közösségi egyéniiségre, személyiségre, amely, mint láttuk, sok tekintetben az ősrégi nagycsaládok (nemzetségek, klánok) szerepét is betölti. A konkrét nemzet az emberiség megismételhetetlen változata. Ha egy nemzetet kiirtanak, vagy magától beolvad – egy soha vissza nem térő változat szűnik meg véle ebben a változatosságra természet, tehát szükség szerint igyekvő világban. Ahogy egykor írtam: a nemzeti kisebbségek, nemzetek világvédelme is természetvédelem (környezetóvás), éppolyan,

mint mikor a füveket, fákat, állatokat óvjuk a pusztulástól. Csak még fontosabb természetvédelem. A világon senkinek sincs joga nagyobb egyetemes védelemre, segítségre, mint a másinak, csakis abban az esetben, ha kisebb és veszélyeztetettebb.

Nos, amikor egy nemzet bizalma megrendül önmagában – mert mondjuk, azt annak előtte meg is akarták rendíteni –, ez a tény ugyancsak nem kedvez a népszaporulatnak. Vajon egy – úgymond – „megátkozott” család gyermeke akarja-e szaporítani utódainak számát? Ugyanígy: ki büszke arra, hogy egy terhelő jelzővel sújtott nemzet tagja? Ezek a dolgok épp a történelmi távlatok horizontját szűkítik le. Ilyenkor a nemzet inkább az – akár önváddal történő – átvészelés, mint a természetes nemzeti méltóság útjait választja. Ez a méltóságérzet abban különbözik a dölyftől, gögtől, nemzeti nagyképűségtől, hogy nem kihívó, nem agresszív, nem hódító, hanem nyugalmat áraszt. Benne az nyilvánul meg, hogy „viselője” saját reális értékeinek birtokában s tudatában van. Persze a hódítás szellemét a méltóságérzet ingerli, provokálja, erről azonban a méltóságérzet mit sem tehet. A méltóságérzet másik fontos tulajdonsága: elismeri s tiszteli mások méltóságát is.

Ha azonban a nemzeti *identitástudat* (azonosságtudat, helyesebben az erős hasonlóság tudata) megsérül, az ember nem szívesen hangoz-

tatja nemzeti hovatartozását. Különösen ha ezért üldözik is. Hiszen mi más volna a nemzeti tudat, öntudat, mint egyfajta *kisajátítás*. Szellemi birtokba vevése, sőt eltulajdonítása a közös múltnak. Magamévá teszek egy hagyományt, egy jelrendszert, egy emlékközösséget, anyanyelvet, bizonyos szokásokat stb., amelynek kialakításában alig vagy egyáltalán nem vettem részt. A nemzettudat, e szellemi kisajátítás éppúgy működik, mint a futballmeccsen a szurkolók lélektana: nem én rúgtam a gólt, mégis ujjongok, mintha az én lábam is benne lett volna. Részesnek érzem magam. A gyermek büszke apjára, holott annak hírességében néki semmi szerepe nincs. Kisajátítja a szüleit körülvevő dicsőséget vagy annak egy részét. Büszke vagyok Adyra, Bartókra, Eötvös Lorándra, Szent Istvánra, Dózsa Györgyre, Zrínyire, Rákóczi, Széchenyire, Zalka Mátéra, holott nem vagyok költő, muzsikus, felfedező, államalapító, népfölkelő, hadvezér, szabadsághős, reformer, nemzetközi harcos. Egyetlen okom van a büszkeségre: nemzeti történelmem adta őket nekünk s a világnak. S ennek a történelmemnek én is örököse vagyok, így egyetlen feladatom: engem se szégyelljenek majd utódaim, még ha csupán szürkének látszó mindennapi munkámmal kellene is *bizonyítanom*. Attól vagyok magyar, és *csakis* attól, hogy vállalom ezt a történelmet dicsőségével és szégyeneivel együtt is. Mert külön-

ben – tetszés szerint – egy másik történelmet is szerethetnék (melynek szintén volt szégyene a dicsőség mellett). A különbség az, hogy például az angol történelemből csakis azokat érzem magamhoz közelinek, akik az egész világ-történelem számára „dicsók”, viszont saját történelemből az elcsúszottakat, renegátokat stb. is vállalom, mint nemzettársakat, még ha el ítélem is tetteiket és jellemüket. Különben minek nevezem őket, ha megkérdeznék: árulóitok milyen nemzetiségűek voltak? Kenjem őket az angolokra, németekre stb.? Az egyetemes történelemből csakis a hegycsúcsokra figyelek, a sajátomból viszont a vakondtúrás is figyelmeztet valamire, mert közelebb van, s belebotolhatok. (A hegycsúcsba nem lehet belebotolni.)

A magyarság (némettség, svédtség stb.) mindig is kizárólag lelkiismereti probléma, megvallás kérdése: kijelentem, hogy az vagyok, vállalván a történelem *ott* és *akkor*-ját és *itt* és *most*-ját (nem kritikátlanul persze!), és ettől kezdve senkinek sincs joga azt mondani: te nem vagy magyar, nem vagy angol, francia, japán, spanyol, bantu stb. Az állampolgárság ellenőrizhető, de a megvallott nemzeti hovatartozás nem. A halálveszélyben letagadott nemzetiségi hovatartozás nem jelenti a nem odatartozást. Természetesen minél inkább veszélyhelyzetben vallom meg hovatartozásomat, annál erősebb a megvallás. Ám ez nem jelenti, hogy a könnyebb helyzetben meg-

vallók értéktelenebbek. Hisz bizonyítani még nem volt idejük. Jöhet veszély, amikor ők is ugyanúgy megvallják hovatartozásukat, mint én.

A megvallás és történelmi bizonyítás az egyetlen alapja hovatartozásom megítélésének. E vállalással s életbeli bizonyításaival megpecsételtem hovatartozásomat. De erre sohasem lehet úgy rákérdezni, mintha azt jelentettem volna ki: „sebészprofesszor vagyok”, amely után joggal kérik a diplomámat. A „rég” és „újabb” magyar megkülönböztetés is haszontalan, sőt kártevő, mert először is ellenőrizhetetlen. Súlyos egységbontó lehet. Arról nem is beszélve, hogy „legmagyarabb” királyaink, az Árpád-háziak éppúgy tele voltak spanyol, német, olasz, orosz, szerb stb. asszonyokkal s tőlük született gyermekekkel, mint ahogy főuraink is. És ha valaki nagyon köti az ebet a karóhoz, hogy ő milyen régi magyar, a válaszuk nyugodtan lehet ez: minél régebbi magyar vagy, annál nagyobb a valószínűsége, hogy elődeid között többen voltak olyanok, akik rosszat is tehettek a magyarságnak, én viszont frissebb magyar lévén jobban ki tudnám mutatni, hogy elődeim mit cselekedtek.

Az „identitástudat” tehát végül is vállalás kérdése. S az, aki vállalta, és némi ígéretet lát e történelemben a közös jövőre nézve, az különösebben nem fél attól, hogy „lenézett”, „megvetett”, „bűntudatos” utódokat nemzzen és szüljön.

A cél az, hogy a történelem mindenkori veszesei sohasem a veszesség pszichózisával adjanak életet gyermekeiknek. Nem akarunk eleve veszteseket vagy eleve győzteseket nemzeni és szülni! – ez az ép lelkű honpolgár jeligéje. Egyébként a vesztes és győztes fogalma történelmileg egyre inkább relativizálódott, még ha az egyik látható előnye s másik hátránya állandónak látszik is. A későbbi alakulásban azonban a veszteségeinkből is tőkét kovácsolhatunk. Így hát nemcsak a büszkeségre méltó tettek, hanem szégyeneink is összekötnék bennünket, ám ez nem jogosít fel bennünket, hogy büszkeségünkkel másokat megsértsünk, de arra sem, hogy szégyeneinkkel mások kezébe meg nem érdemelt előnyt, adut adjunk. Aki vállalja szégyeneimet, csak az lehet méltó, egyenrangú részese dicsőségeimnek is. És az, aki vállalja a netán eltúlzott szégyeneim újraértelmezését. A megméretés új és új módját, amelynek önmagam és mások felé józannak kell lennie. Jó egyensúlyúnak.

Igen, nemcsak a lakáskörülmények, az anyagi juttatás stb. játszhat közre a szaporulat alakulásában, hanem a történelemben „lakás” nagy ténye is. A század sok csalódást hozó harciban, a „meleg” és hidegháborúban megfáradt férfiak, de nők is, temérdek felelősségtől, bizonytalanságtól, változástól enervált apák s anyák nemző és szülő kedve – némileg érthetően

– megcsappant tehát. A történelem ígérete vagy a beváltás hiánya, s mindaz, amit a tudatról elmondtam, igen fontos szerepet játszott ebben. Az utódnemzés, szülés és a történelem tehát bonyolult áttételekkel hatnak egymásra, az önszabályozásra stb. Ezen belül, mint láttuk, fontos tényező az a kialakult (egyéni és réteg-) *igényszint*, amelyhez az emberek ezután is ragaszkodni kívánnak. Lejjebb adni nemigen szeretik, s ha följebb nem mehetnek – tartani kívánják a már kivívottat. A szaporodás *status quo*-ja ez, amelyben a *munkaalkalmak* lehetőségének féltése éppúgy benne van, mint az „egyetlen dolgon majd túl sokunknak kell osztani” szorongása. Még az asszimilálódni óhajtók olykori visszautasítása is ebből az el- és felosztással kapcsolatos félszből ered. A gyerek gyakran azért nem kíván kistestvért, mert fél, hogy anyja-apja szeretetéből majd kevesebb jut neki. Ezért néha – abszurd módon – hajlamosak vagyunk megtiltani némelyeknek, hogy szeressék azt a nemzetet, amelyet mi is szeretünk. A „csak én szeretem, csakis én szerethetem anyut” gyermekem alapon.

A „CÉLGONDOLKODÁS” DICSÉRETE
AZ ALKOTÓ ÖSZTÖN MEGVETÉSE
NÉLKÜL

A „célgondolkodás” minden tevékenységünket áthatja. Ez egyben az okokra, előzményekre való gondolást is jelenti. Mit értünk célgondolkodáson? Azt a szellemműködést, amelyben központi szerepet kap a cél kijelölése és a neki alárendelt eszközök megnevezése. Amellyel időt takarítunk meg. A célgondolkodás *akarati gondolkodás* kétféleképpen is: akarat szüli, és akaratot hoz létre. Nemcsak a jövőre tekint, de a múlt tapasztalataiból is táplálkozik. Tudjuk, életünk véges, mindinkább kiderül: egyszeri. Rohanunk, „időzavarral” küszködünk, akár a sakkjátszmákban. Az óra ketyeg. Hogyan oszszuk be: munka, továbbképzés, szórakozás, gyermek és nevelése között? Ez megnyugtatóan csak úgy oldható meg, ha célt jelölünk ki, ha az említett tevékenységek valamiként áthatják egymást. Például: a gyermeknevelés elsőrendűen fontos munkaszerepét elismerjük, ugyanakkor ezt a fáradozást az örömforrások, élvezetek irányába tágitjuk. Ki tagadná, hogy a zongorázás fizikailag, pszichikailag is megerőltető? Ám lelki elégtételei még nagyobbak annak, aki szereti. Kétségtelen: ha valamikor a vagyonmegőrzés-egybertartás volt a fő ellenzője a szaporulatnak, s ezt a gátlást most kidobtuk ajtónkon,

de gyakran megfigyelhető, hogy az esélyek, társadalmi címek, rangok, pályacsúcsok hajszolása formájában visszamászik ablakunkon. Ezt is szóvá kell tennünk.

Ám művészi és társadalmi bírálat érje a durva, cinikus „újgazdag” magatartást is, amely a „gyereket a bolond is tud csinálni” szemléletből kiindulva a sok gyereket, a nagy családot eleve a szegénységgel – sőt a „lelki, szellemi szegénységgel” – rokonértelműnek fogja fel. (És – sajnos – nem is mindig alaptalanul.) Az úrhatnám-ság új és új formái szintén kerékkötői a szaporulatnak. A felszínes műveltség hajhászása is. A félműveltség, tudálékos – agresszív – sznobéria (mert van jó sznobéria is; a hálás, ösztönző közönség, kitűnő műpártolók). De mindenekelőtt a nemzeti lét, a jövő iránti közöny a legfőbb veszély. „Utánunk az özönvíz” – vélik igen sokan.

Ám az emberiség nem kezdheti mindig – vagy túl sokszor – a nulla pontról. Bár még a nulla pontok is különböznek egymástól. Éppúgy, ahogyan egy bevetetlen zsíros föld és egy bevetetlen erdei talaj: holott a *vetés* szemszögéből mindkettő a nulla ponton áll. Így hát, ha a történelem időnként a nulla pont közelébe is taszítja az embert és szaporulatát, legalább ez a nulla pont a szellem által termővé lett talajon legyen. A célgondolkodás úgy virágozzék, hogy az alkotó, ép ösztönök ne hervadjanak el! Ha önveszélyes az a magatartás, mely kizárólag a javak gyűjté-

sét vagy a címek megőrzését tűzi ki célul, s végül a gyereket kívánja „koronául“, mondván: „már mindenünk megvan, csak a gyerek hiányzik“ – legalább olyan káros lehet az is, ha a szaporulat a nyaklótlan ösztön segítségével a – nem veszélybeli, tehát nem alkotó – igénytelenség (legyen az műveltségi, civilizációs stb.) árán növekedjék. Az ilyen igénytelenség és a nagy szaporulat ne legyenek többé egymás demográfiai szinonimái.

S bár a véletlen, kényszerű születéseket csökkentenünk kell, éppen a gyermekszülés méltóságának visszaadásával, de ha egyszer már megtörtént, a leghatározottabban küzdenünk kell a nyílt vagy leplezett megvetés ellen, amely például a leányanyákat sújtja. Sőt már-már az elvált szülők gyermekeit is. Csak az anyagi juttatás nem elég. Ettől – még ha jócskán megugranék is – még nem fog úgy s olyan megbízható ritmusban nőni a szaporulat, ahogy szeretnénk. És nem abban a minőségben, ahogyan célunk lett volna.

Ugyanígy a teljes asszimiláció célzatával történt *vegyes házasságokból* született utódok sorsára is roppant vigyáznunk kell. Semmiféle előítélet ne vegye őket körül, ahogy a „törvénytelen” (helyesen: házasságon kívüli) gyermekeket sem. (E gyerekek semmilyen vonatkozásban nem „törvénytelenek”, legalábbis ma és nálunk. A törvény bejegyzi őket, ugyanolyan tör-

vényes jogokat élveznek a társadalomban, mint mások, és a természet azonos törvényei szerint születtek. Csak épp házasságon kívül.) A zsúfoltság, létezési tér problémái szintén kihatnak, egész konkrétan is. Ám láthatjuk, olvashatjuk, mennyi elhagyott falu, tanya s egyéb vidék van még országunkban. A létezés tere koránt sincs betöltve. A vidék lelkileg még mindig nemesen befogadó és tágas is. (Ne csak fővárosban gondolkodjunk!)

Művészet és közvélemény álljon tehát a születéstől fogva hátrányos helyzetbe kerülők mellé. S nemcsak az anyagilag hátrányos helyzetűek, hanem az erkölcsi és egyéb előítéletektől hátrányos helyzetűek mellé is!

Hadd mondok el egy esetet, amely drámatémaként is foglalkoztat. Évszázadunk hozzánk közel eső felében történt egy távoli országban. Az ellenség nagyon sok leányt megerőszakolt. A bennszülött nép a rend helyreállása után erkölcsi megvetésével annyira üldözte a lányokat, hogy sokan öngyilkosok lettek. Ekkor egy ropant bölcs államférfi a törvény szavával valamennyi leányanyát nemzeti hőssé avatta.

Mondjam azt, hogy ez az ország gazdaságilag stb. fejletlenebb hazánknál s Európa más országainál is? Ennek ellenére – vagy tán épp ezért? – ez a nagyszerű államférfi az erkölcsszabás zseniális hadműveletét hajtotta végre. Társadalomban, erkölcsben néha csak a gordiuszi módozat

segít: elvágni a kibogozhatatlan csomót. Arra, amit tegnap s még ma is erkölcstelennek neveznek, gyakran azt kell mondani: igenis, ez tiszta erkölcs, igazi áldozatoság. Így az „idegenek szajhája” és a „nemzeti hős” mint egészen elmentés – antinóm – erkölcsi ítéletek megvívják bennünk harcukat. Utóbbi kiszorítja az előzőt. Megsemmisíti. Még ha eleinte kapálódzik is az erkölcsi érzék – nem túl sokáig lesz nagy zavar az etikai köztudatban, mert végül is kezdik megszokni majd a gondolatot. Hiszen ha az említett lány a sajátjuk – a magas cím előnyös fordulat a szülők számára. Ha viszont nem a sajátjuk – végül is megnyugtatónak vélik e megoldást, amely annyi áldozat sebét próbálta erkölcsileg orvosolni, s újabb erőszaktól, öngyilkosságtól óvta meg őket. Hiszen a nem érintett szülőkben tudatosul: isten ments, az ő leányaik is juthatnak hasonló helyzetbe, s akkor jól fog az új, a réginél bölsebb törvény.

Ám ki tudatosítja manapság azt, hogy leányanyának lenni végül is tiszteletreméltó bátorság, hiszen annyi, de annyi előítélettel kell megküzdenie. „Ha már egyszer megtörtént.” Sőt, ha tudatosan történt meg, még inkább nagy erkölcsi erőt árul el. Csakhogy ezt az etikát korántsem merjük fennen hirdetni, mert félünk, hogy a (főként kispolgári) papák, mamák levelekkel árasztják el a televíziót, sajtót, rádiót, s tiltakozni fognak: ne bátorítsuk ilyesmire leányaikat.

Nem is merek rágondolni: mi itt Európában vajon hagytuk volna-e, hogy az ilyen körülmények között leányanyává lett gyermekeink egytől egyig öngyilkosok legyenek?

Ígérjük hát lányainknak, fiainknak jó távlatú történelmet és társadalmat. Élhető, ember-szabású erkölcsi megítélést kínáljunk. Fogam-zásgátló, óvszeres szellemiség helyett a termé-kenység szellemét ígérjük. De váltsuk is be né-pünk, nemzetünk javára. Mert nem beváltani történelmi ígéreteinket, azt jelentené, hogy biz-tatjuk ugyan az embert szaporodásra, de való-jában csak kísérletezünk. Márpedig „kísérleti ember” nem lehet a születőkből. Ehhez nincs jogunk. Ilyen *homó*-t nem szabad kitalálnunk.

Rövidített változata megjelent az Élet és Irodalom 1982. január 1-i és 8-i számában.